

P. SZABÓ BÉLA

JOGTANULÓ PEREGRINUSAINK AZ ÉSZAK-NÉMETALFÖLDI TARTOMÁNYOKBAN A TIZENHETEDIK–TIZENNYOLCADIK SZÁZADBAN

CAPTATIO BENEVOLENTIAE

Mint azt már korábban is megállapíthattuk,¹ a németalföldi tartományok és hazánk kora újkori szellemi kapcsolatainak kutatásában² az egyik sötét foltot a jogtudomány területén jelentkező hatások feltáratlansága jelenti. Tisztelet a kivételnek,³ de a tizenhatodik–tizennyolcadik századi németalföldi egyetemjárással foglalkozó hazai érdekltségű monografikus munkák és tanulmányok csak érintőlegesen, röviden és sokszor adataikban, valamint terminológiájukban is pontatlanul foglalkoznak a holland jogtudomány és jogoktatás jellemzőivel.

Mint köztudott, a teológushallgatók nagy áramlatában a holland egyetemeken is megjelentek csekély számban olyan peregrinusok,⁴ akik a jogi karokra

¹ P. SZABÓ Béla, „Három neves németalföldi jogász és Nadányi János kapcsolatának nyomai”, in *Történetek a mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*, szerk. BOZZAY Réka, 188–245 (Debrecen: Printart-Press Kft., 2014).

² Ehhez többek között vö. KECSKEMÉTI Gábor, „The Effect of the Universities of the Low Countries on the Intellectual History of Hungary in the Early Modern Times” *Hungarian Studies* 26, 2. sz. (2012): 189–204; KECSKEMÉTI Gábor, „A németalföldi egyetemek hatása a kora újkori magyarországi eszmétörténetben”, in *Történetek a mélyföldről*, 246–266.

³ BOZZAY Réka, *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universitat Leiden (1595–1796)*, PhD értekezés (Debrecen, 2008), 170–171; G. Henk VAN DE GRAAF, *A németalföldi akadémiai és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795* (h. n.: Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, 1979), 103–108.

⁴ A teológiai tanulmányok túlsúlyára utal a szintén hollandiai peregrinus Bethlen Miklós is önéletrírásában: „Ami szegény deákok akademiákba mentek vagy promoveáltattak, mind csak teológiára, prédikátorságra készítették magokat, jus, medicina, philosophia s kivált mathesis és a valóságos

iratkoztak be, vagy ha ezt nem is tették meg, más adatokból tudhatjuk, hogy több-kevesebb intenzitással elmélyültek a jogi ismeretekben is. Számbavételük és az esetleges őket ért hatáslehetőségek felmérése nemes és sürgető feladat lehet. Mai ismereteink szerint több mint ötven olyan peregrinus nevét ismerjük, akik bizonyíthatóan Észak-Németalföld egyik egyetemén hallgattak jogot. Névsorukat kiegészíti feltúcatnyi olyan név, akik holland egyetemen jártuk előtt vagy után tanultak jogot valamelyik európai főiskolán.⁵

A feladat érdekes, de egyúttal nehéz is, mivel megállapítható, hogy a kora újkori európai jogtudomány hazai hatásának vizsgálatából általában hiányoznak az alap kutatások, ezért összefoglaló jellegű megállapításokat a kutatás jelenlegi állása szerint nem tehetünk észak-németalföldi vonatkozásban sem.

Mint látható lesz az alábbiakban – mai tudásunk szerint –, nem utalhatunk nagyobb lélegzetű jogi művekre és írásokra, amelyekben visszatükröződhetnének a Hollandiában elsajátított ismeretek. Az adott jogi karon potenciálisan hallgatott professzorok tudományos és tanári irányultságának számbavétele, a *disputatiók* által bizonyítottan megszerzett ismeretek maradandóságának vélelmezése, illetve a személyes sorsokra alapított feltételezések rajzolhatnak ki bizonyos képet arról, milyen hatások érhatték a joghallgatókat, és mit őrizhettek meg azokból hazai tevékenységük során.

literatura, ethica, politica, historia újság s csuda volt a magyar academicusoknál.” Ld. V. WINDISCH Éva, szerk., *Bethlen Miklós önéletrajza* (Budapest: Szépirodalmi, 1980), 542.

⁵ A kora újkori Magyarországról és Erdélyből induló ismert peregrinusok több tízezres tömegében – az ismert módszertani nehézségek miatt – mindösszesen mintegy ezer diákról volt mindeztől beazonosítható, hogy valamelyik nyugat-európai egyetemen jogot hallgatott. A szakirodalomban általánosan elismert nézet, hogy bár tudósnemzedékek szenteltek figyelmet a németalföldi peregrinációban résztvevők adatainak feltárásának, a vándordiákokról készített adatbázisok sohasem lehetnek teljesek, hiszen nagy azoknak az aránya, akik anélkül fordultak meg egy-egy akadémián, és vettek részt hosszabb-rövidebb ideig az ott kínált nyilvános és magánfoglalkozásokon, hogy beiratkoztak volna hivatalosan is az intézmény anyakönyvébe. Tiszteletben tartva az elmúlt több mint száz év eredményeit legyen itt elég utalni a legújabb adatbázisra: BOZZAY Réka és LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15 (Budapest: ELTE Levéltára, 2007). Az ezen adatbázisban szereplő peregrinusoknak csak mintegy felénél sikerült megállapítani, hogy melyik karra iratkoztak be. A beiratkozások elmaradását, a „feltételezett hallgatók” kérdését az említett adattár (17–18.) mellett több tanulmány is említi. Vö. V. ECSÉDY Judit, „Magyar diákok Hollandiában a 17–18. században [Életmódjuk-publikációk]”, in *Hollandból magyarra: Kultúrhistóriai tanulmányok és szemelvények*, 59–87 (Budapest: n. k, 1986), 63. Fentiek értelmében a szaktudomány-történészek „kettős látenciával” küzdenek: a be nem iratkoztak és a be nem azonosítható szakra iratkoztak fantomjaival.

Mivel tulajdonképpen az alapoktól kell elindulnunk, szükségesnek tűnhet először egy vázlatos képet kapnunk arról, milyen helyet is foglalt el az észak-németalföldi jogtudomány a kora újkori európai jogfejlődésben, melyek voltak azok a megközelítések és irányzatok, amelyek – mintegy egy évszázadra – megkerülhetetlenné tették a holland professzorok és gyakorló jogászok munkásságát az európai jogtudomány képviselői számára. A tanulási lehetőségek felmérése érdekében rövid bepillantást adunk a holland jogi karok oktató munkájába is. Ezután – követve a hollandiai egyetemjárás vizsgálatában alkalmazott egyik korszakolást – kísérletet teszünk azon peregrinusok sorsának és teljesítményének a felmérésére, akik kisebb-nagyobb mértékben merítettek az öt holland egyetem által kínált jogi tudásból. Mind az egyes korszakok között, mind az egyes említett vándordíjakok életútjának feldolgozásában megfigyelhetők lesznek bizonyos egyenetlenségek, amelyeket egyrészt a forráshiány, másrészt jelen kutatás és összefoglalás hiányosságai okozhatnak.

Az alább felvillantott adattöredékek, amelyek elsősorban a nyomtatott forrásokon és az eddigi kutatástöredékeken alapulnak, tulajdonképpen csak a kutatás további irányaihoz adhatnak esetleg ötleteket. Ezeket a kutatásokat remélhetően levéltári források alapján lehet – legalább részben – továbbvinni és -gondolni, s ezzel a csekély szelettel kiegészíteni tudásunkat arról, mit is jelentettek a hazai művelődéstörténetben az észak-németalföldi egyetemek a kora újkorban.

A HOLLAND JOGTUDOMÁNY A KORA ÚJKORBAN

Bizonyos korszakolást megkísérelve – s ebben kapcsolódva a holland egyetemek magyarországi látogatottsági tendenciáira támaszkodó negyven-ötven éves szakaszokhoz⁶ – előbb rövid vázlatát kívánjuk adni a holland jogtudomány különböző irányzatainak és ezek jogoktatásban mutakozó következményeinek. Természetesen a jogtudomány és jogoktatás ezen időszakokban is szervesen kapcsolódott egymáshoz, annak ellenére, hogy jellemzően a gyakorlati jogászok is jelentős szerepet játszottak az észak-németalföldi *jurisprudentia* alakításában. Ezért azt sohasem lehetett tisztán „professzorjognak” tekinteni, hiszen jelentős mértékben

⁶ Vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, 18.

áthatatották a joggyakorlatban kikristályosodó, tudományosan képzett jogászok által alakított elvek is.⁷

Ha a tizennyolcadik század utolsó évtizedeiig terjedő vizsgálódásunk során hasznosítani akarjuk Bozzay Rékának és Ladányi Sándornak a hollandiai peregrináció időbeli lefutásában kialakított korszakbeosztását, akkor – az alábbiakban kifejtetteket figyelembe véve – a tizenhetedik század utolsó harmadáig terjedő időszakot az észak-németalföldi egyetemek jogi karain a „felkészülés” időszakának tekinthetjük. Ekkor jelentek meg azok a csírák, amelyek – mintegy második korszakként – lehetővé tették a század második felétől a sajátos „holland-római jog” egyedülálló tudományának felvirágzását.⁸ A harmadik szakaszban – a tizennyolcadik század második évtizedétől az addigi fejlődésre építve – a természetjog megtermékenyítő eszmerendszerével kiegészülve valóban jogtudományi „nagyhatalmakká” váltak az északi jogi karok (különösen Leiden és Utrecht), amely szerepüket a század utolsó harmadáig meg is őrizték. Ilyen értelemben talán óvatos párhuzamba állíthatók a holland jogtudomány és a magyarországi vándordiákok ottani beazonosítható teljesítményei.

Mindezen pragmatikus korszakolási kísérletet abban a vonatkozásban kell elfogadnunk, hogy a jogtörténészek a tizenhetedik–tizennyolcadik század holland jogtudományának⁹ három fő irányzatát különböztetik meg. Ezek a megközelítések – korábban az európai jogtudományban és a jogoktatásban uralkodó római joghoz való viszonyukban is sajátosságokat felmutatva – természetesen a jogoktatásban is szerepet kaptak, hiszen képviselőik jórészt az öt holland egyetem valamely tanszékén tevékenykedtek. Természetesen a határok az egyes irányzatok között nem teljesen szilárdak, több jogtudós esetében nehéz az egyik vagy másik csoportba való besorolás.

Az egyes irányzatokat időben is nagyon nehéz elhatárolni egymástól, hiszen az egyes szellemi folyamatok párhozamosan zajlottak. Mégis az alábbi sorrend akarva-akaratlan bizonyos óvatos időrendi egymásutániséget és egymásra épülést is mutat, természetesen a pontos korszakhatárok megvonásának bármiféle igénye és lehetősége nélkül.

⁷ Reinhard ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches Recht – ein Überblick”, in *Das römisch-holländisches Recht: Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, Hg. Robert FEENSTRA und Reinhard ZIMMERMANN, 9–58 (Berlin: Duncker & Humblot, 1992), 51.

⁸ A holland jogtudomány fénykorával részletesen foglalkozik: Govaert C. J. J. VAN DEN BERGH, *Die holländische Elegante Schule: Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500–1800* (Frankfurt am Main: Klostermann, 2002).

⁹ Összefoglalóan vö. T. J. VEEN en P. C. KOP, red., *Zestig Juristen: Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap* (Zwolle: Tjeen Willink, 1987), 9–19.

1. A tizenhatodik század végétől számíthatjuk azt az időszakot, mikor a francia jogászi humanista iskola Észak-Németalföldre menekülő hugenotta képviselői először kezdték közvetíteni a római jognak a saját szellemiségükkel átítatott tudományát a tevékenységüket megkezdő ottani egyetemek felé.¹⁰ A tizenhatodik század humanista jogtudományának mindkét – igazából csak az utókor által megragadott és csak nehezen elkülöníthető – ága, a filológiai-antikvárius irányultságú „elegáns jogtudomány”¹¹ és a dogmatikai-rendszertani törekvéseket megvalósító irányzat¹² is utat talált magának az északi kálvinista egyetemekre. A kibontakozó és a francia minta pozitív vívmányait kihasználni tudó új hollandiai jogtudomány¹³ központjává szinte magától értetődően a leideni *universitas* vált.

A tizenhetedik század első felében kibontakozó „holland elegáns iskola” képviselői tehát a romanista tudományok francia hagyományait követték: szövegkritikai törekvések, az ókori történelem, nyelvek és államelmélet iránti érdeklődés

¹⁰ Franz Wieacker híres metaforája szerint a „nagy” jogtudomány Itáliában meggyújtott fáklája francia kezektől jutott Németalföldre, hogy aztán holland közvetítéssel jusson el a tizennelcadik században Németországba. Vö. Franz WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996), 169.

¹¹ A jogi humanizmus ókortörténeti, filológiai-antikvárius „irányzatának” célja az volt, hogy szövegkritika útján minél jobb szövegkiadásokat tegyen lehetővé. A humanisták, szakítva a középkori jogtudósok tekintélyelvűségével, részletes nyelvtani és filológia kutatás tárgyává tették a *Corpus Juris Civilis*. A justiniánuszi könyveket nem tekintették többé mindenben fölül álló autoritásnak, tekintélynek és élő, megfellebbezhetetlen jogszabálynak, hanem történetiségében vizsgálták, fel akarták fedezni anyagában az „ókori” tartalmat is. Vö. Roderich STINTZING, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, vol. 1–2 (München; Leipzig: Oldenbourg, 1880), 209–240; Hans Erich TROJE, „Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus”, in *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Neuere Zeit (1500–1800): Das Zeitalter des gemeinen Rechts, II/1. Wissenschaft*, Hg. Helmut COING (München: C. H. Beck, 1977), 640–689; WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, 165–167.

¹² Ez az irány a joganyag ideális rendszerezésének megteremtését tűzte ki célul maga elé, ami együtt járt bizonyos alapelvek kidolgozásával is. A rendszerezési kísérletekkel szorosan összefüggött az a tendencia, melynek következtében az oktatás és a tudományos kutatás is elszakadt attól a tradíciótól, mely szerint a vizsgálódások az egyes szöveghelyek külön-külön értelmezésére irányultak. Vö. WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, 164–165; TROJE, „Die Literatur...”, 741–755; Hans Erich TROJE, „Wissenschaftlichkeit und System in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts”, in *Philosophie und Rechtswissenschaft: Zum Problem ihrer Beziehung im 19. Jahrhundert*, Hg. Jürgen BLÜHDORN und Joachim RITTER (Frankfurt am Main: Klostermann, 1969), 63–88; BERGH, *Die holländische...*, 71–80.

¹³ Paul KOSCHAKER, *Europa und das römische Recht* (München: C.H. Beck, 1966), 117–118; WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, 168–169; Julius G. LAUTNER, *Zur Bedeutung des römischen Rechts für die europäische Rechtskultur und zu seiner Stellung im Rechtsunterricht* (Zürich: Juris Verlag, 1976), 37–38.

jellemezte őket. Fő céljuk a *Corpus Juris Civilis* mind teljesebb megismerése volt az antik irodalom segítségével.¹⁴

Az észak-németalföldi humanista beállítottságú jogászokat a francia humanisták „epigonjainak” tekinthetjük, hiszen kutatásaikkal az ő nyomukban jártak. Vizsgálataik – Reinhard Zimmermann szerint – mégis önálló jelentőséget nyertek abban a tekintetben, hogy általuk élesen elválhatott egymástól az ókori és a korabeli szokásokról és jogról alkotott kép. A különbségek tudatosítása hozzájárult a korabeli állapotoknak a római jog segítségével történő megragadásához és harmonizálásához. A történelmi perspektívák helyes feltárása révén a korabeli jogi problémák racionális megközelítéséhez alkalmazhatóvá vált a római jog által nyújtott, az ésszerű és szakszerű jogi megoldásokat elősegítő „kincsestár”. A kor „elegáns” holland jogászai szerint csak a történeti-antikvárius kutatások mutathatták meg, melyek azok az ősi szabályok, amelyek a korabeli „modern” jogélet (*mores hodierni*) követelményeinek nem felelhetnek meg.¹⁵

Fontos megjegyezni, hogy a „holland iskola” képviselői mind a tizenhetedik század közepén, mind a nemzedékekkel későbbi virágkor idején el tudták kerülni a jogi humanizmus extremitásait, túlkapásait, amelyek máshol – mint például a bécsi egyetemen – a humanista megközelítés ellaposodásához vezettek.

Az irányzat legjelentősebb képviselői Gerard Noodt (1647–1725/F, U, L),¹⁶ Antonius Schulting (1659–1734/H, F, L), Johann G. C. Rücker (1691–1778/G, U, L) és Johann Cannegieter (1731–1804/G) voltak.¹⁷ A képviselők életrajzi adataiból kitűnik, hogy mind a tizenhetedik, mind a tizennyolcadik században jelentős szerepet kaptak, mintegy fölényben voltak az irányzat képviselői Észak-Németalföld öt jogi karán. A „stílus” virágkorát 1670 és 1750 közé tehetjük.

2. A holland jogtudósok másik csoportja inkább a gyakorlati jogélet igényei alapján fordult a jog és ezzel az áthagyományozódott római jog (az európai *jus commune*) felé. Az ezen irányzat képviselői közé sorolt jogászokat – nem csak professzorokat – a jogi humanizmusra oly jellemző, a római jog iránti történeti érdeklődésük nem vonta el saját koruk jogának, elsősorban hazai joguknak

¹⁴ C. J. H. JANSSEN, *Natuurrecht of Romeins Recht. Een studie over leven en werk van F.A. van der Marck (1719–1800) in het licht van de opvattingen van zijn tijd* (Leiden: Brill, 1987), 357.

¹⁵ ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 53–54.

¹⁶ A betűjelek azt mutatják, hogy az adott professzor mely egyetemeken tevékenykedett tanári pályafutása során. L: Leiden, U: Utrecht, F: Franeker, H: Harderwijk, G: Groningen.

¹⁷ JANSSEN, *Natuurrecht...*, 357.

(*oud-vaderlands recht*) a tanulmányozásától. Hugo Grotius *Inleidinge*¹⁸ jelentette azt az áttörést, ami saját partikuláris joguk (*mores hodierni, consuetudines nostrae*) történetének tanulmányozását is a jogtudók érdeklődési körébe vonta, és megelőlegezte azon munkák sorát, amelyek a hazai jog intézményeit a római jog segítségével tanulmányozták és alakították a tizenhetedik század közepétől kezdve. Ekkortól számíthatjuk, hogy néhány észak-németalföldi egyetem egyes jogász-professzorai és néhány tehetségesebb gyakorló jogász megkezdte azt a munkát, amely révén megteremtették helyi jogaik tudományos feldolgozásának és fejlesztésének alapjait, s több tudósnemzedék munkájának eredményeként kialakították a *Rooms-Hollands Regt*¹⁹ kodifikálatlan, de tudományosan cizellált rendszerét.

Összeurópai összefüggésben ezen jogászokat – a tizenhatodik század végétől kibontakozó, eredendően német jogtudományi irányzatként ismert – ún. *usus modernus Pandectarum* képviselőinek tekinthetjük. Az ide sorolható jogtudósok koruk mindennapi szükségleteinek figyelembevételével értelmezték a *Corpus Jurist*. A juszthinianuszi kodifikációban²⁰ áthagyományozott források szövegének tényleges alkalmazására helyezték a hangsúlyt hirdetve, hogy a gyakorlatnak szüksége van a „tudós jogokra”, de a történelmi összefüggések már kevésbé érdekelték őket. A római jog áthagyományozott anyagát továbbra is *jurisprudencia forensisként*, vagyis a gyakorlatban érvényesíthető és érvényesülő jogként fogták fel, s ezt alátámasztotta, hogy a legjelentősebb jogtudósok pályafutásuk egy részét maguk is a praxisban töltötték. Legfontosabb törekvésük a kor aktuálisan hatályos joganyagának rendszerezése volt.

Kiemelkedő képviselői közül Ulrich Huber (1636–1694/F), Johann Voet (1647–1713/L), Dionysius Godefridus van der Keessel (1738–1816/G, L) és Elias Wigeri (1730–1791/F) neve emelhető ki.²¹ Tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy

¹⁸ *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheid*, Beschreven by Hugo de GROOT. (In 'sGraven-Haghe: byde Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrand Jacobssz van Wouw, 1631). Több másik kiadás is megjelent még ugyanebben az évben, címvariációkkal.

¹⁹ A legújabb kutatásokra vö. FEENSTRA und ZIMMERMANN, *Das römisch-holländisches...* Ebből különösen a jogtudományra vö. ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”.

²⁰ I. Justinianus bizánci császár uralkodás alatt (527–565) írták össze a római jog korábbi félévezredes történetének forrásait. A *Codex* és a (később összeállított) *Novellae* a császári rendeletek gyűjteménye, a *Digesta* a jogtudósok szakvéleményeiből összeállított gyűjtemény, míg az *Institutiones* egy kezdő joghallgatók számára összeállított tankönyv volt. A tizenhatodik század végétől ezen könyveket összefoglalóan *Corpus Juris Civilis*nek nevezték a kontinensen.

²¹ JANSEN, *Natuurrecht...*, 358.

a római-holland jog tudománya túlmutatott az egyetemi katedrákon, s gyakorlati alkalmazása is biztosítva volt.²²

A két ellentétes irányzat között előfordultak „közvetítési kísérletek”, vagyis voltak olyan jogtudósok is, akik mindkét előző iskola eredményeit hasznosítani törekedtek. Ezen jelentős csoport képviselői alkalmazták az elegáns módszereket az oktatásban és a tudományban, azonban elfogadták a római jog gyakorlati jelentőségét is, és ennek megfelelően az oktatásban sem kizárólag az antikvárius módszerek és ismeretek átadását tartották fontosnak. Ezt a közvetítő feladatot látta el többek között Cornelis van Bynkershoek (1673–1743), Abraham Weling (1693–1746/F, U), Cornelis van Eck (1662–1732/F, U) és Johann Ortwig Westenberg (1667–1737/H, F, L).²³

Az említett – egymással interakcióban álló – két irányzat észak-németalföldi képviselői mind a magánjog területén, mind azon túl terjeszkedve a nemzetközi jog, az alkotmánytan és a jogelmélet területén is olyan eredményeket értek el, amelyeket méltán tekinthetünk a következő nagy jogtudományi korszak, az észjog (természetjog) kora előhírnökeinek.²⁴

3. A későbbi nagy, európai léptékű jelentőségre szert tevő természetjogi eszme-rendszer kialakításában is jelentős szerepet játszottak a holland jogászok, s ezzel tulajdonképpen egy harmadik irányzat alapjait fektették le saját jogtudományukban és jogoktatásukban. Hugo Grotius korszakalkotó művében (*De iure belli ac pacis*, 1625) a jog létét már nem az isteni *lex aeternára*, hanem az emberi értelemre tartotta visszavezetendőnek. Ez a gondolat áthatotta a holland-római joggal kapcsolatos gondolatait is.

A természetjogi gondolat révén az északi tartományok jogásza, a holland-római jog szerzői bizonyos szellemi kapcsolódási pontot találtak a tizenhatodik-tizenhetedik századi spanyol későskolasztika gondolataihoz is. A spanyol iskola képviselői (Francisco de Vitoria, Domingo de Soto és mások) a recipiált római jog szabályait az Aquinói Tamás segítségével kereszténnyé tett arisztotelészi filozófia segítségével egy egységes és önmagában konzisztens rendszerré alakították át. Ezen rendszer átvevői, mint Grotius, szekularizálták és elterjesztették az ilyen módon szintézisbe öntött jogrendszer legfőbb gondolatait. Ehhez nagy

²² ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 51.

²³ JANSEN, *Natuurrecht...*, 357.

²⁴ WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, 168; BERGH, *Die holländische...*, 53–63.

segítségükre volt a déli tartományoknak az elsősorban a leuveni egyetem jogászaí révén feldolgozott jogélete, amely jelentős spanyol befolyást is felmutathatott.²⁵

A legjelentősebb Észak-Németalföldön természetjogot oktató (részben német származású) professzorok közé sorolhatók Peter Wesseling (1692–1764/U), Andreas Weiss (1737–1792/L), Herman Cannegieter (1723–1804/F) és Friedrich Adolf van der Marck (1719–1800/G).²⁶

Megjegyzendő azonban, hogy míg a tizenhetedik században a feltörekvő természetjogi tanok, valamint a tradicionális jogtudományi megközelítések között bizonyos harmonikus együttélés volt megfigyelhető, addig a tizennyolcadik század első felében az irodalomban és a jogoktatásban is a konfrontáció került előtérbe a holland-római jog és a természetjogi irány képviselői között.

Ez azzal magyarázható, hogy a *Corpus Juris* szabályai, amelyeket a középkor óta vitathatatlanul helyesnek elfogadott *ratio scripta*nak, a jogi ésszerűség megtestesítőjének tartottak – és az azok recepciójára legalább részben épülő jogok –, a tizennyolcadik század első felétől egyre inkább ki lettek téve a felvilágosult, karteziánus gondolkodás heves kritikájának, így sokat veszítettek tekintélyükből. Ez az érvényesülő, pozitív joggal szembeni bírálóat ugyanakkor az európai közös jog alapját képező joganyag tekintélyvesztését is jelentette Európa-szerte, s mind a jogtudomány, mind a joggyakorlat átalakulását igényelte Észak-Németalföldön is.²⁷

Mindenesetre a holland egyetemek és a szellemi élet tizenhetedik–tizennyolcadik századi nyitottsága, amelyet a városiasodás és a – feltételekhez kötött – vallásszabadság eszméje hatott át, jelentős mértékben hozzájárult a jogtudomány, a jogélet és jogoktatás európai jelentőségűvé válásához. Ezt mutatja, hogy a holland jogi katedrák mindig is nyitva voltak a külföldi professzorok, az egyetemek kapui pedig a külföldi diákok, joghallgatók előtt.

²⁵ ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 54.

²⁶ C. J. H. JANSEN, „Over de 18e eeuwse docenten natuurrecht aan nederlandse Universiteiten en de door hen gebruikte leerboeken”, *Tijdschrift voor Rechtsgechiedenis* 55, 1. sz. (1987): 103–115.

²⁷ Vö. Helmut COING, *Europäisches Privatrecht 1500 bis 1800: Band I: Älteres Gemeines Recht* (München: C.H. Beck, 1985), 69–75. A természetjog és a jogtudomány különböző területeinek kapcsolatára vonatkozó irodalomból ld. többek között WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte...*, 249–347; Klaus LUIG, „Zur Verbreitung des Naturrechts in Europa”, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 40, 2. sz. (1972): 539–557; Hans Thieme, „Das Naturrecht und die europäische Privatrechtsgeschichte”, in *Ideengeschichte und Rechtsgeschichte: Gesammelte Schriften*, vol. 2 (Köln & Wien: Böhlau, 1986), 822–870; Hans von VOLTELLINI, „Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18. Jahrhunderts”, *Historische Zeitschrift* 105, 1. sz. (1910): 65–104; Eckart KLEIN, „Samuel Pufendorf und die Anfänge der Naturrechtslehre”, in *Semper Apertus I*, Hg. W. DOERR et al. (Berlin; Heidelberg; New York; Tokio: Springer, 1985), 414–439; Sven Erik WUNNER, *Christian Wolf und die Epoche des Naturrechts* (Hamburg: Kriminalistik-Verlag, 1968).

AZ ÉSZAK-NÉMETALFÖLDI JOGOKTATÁS

A tananyag fejlődése

Az itáliai és a német *universitas*okhoz hasonlóan az észak-németalföldi jogi karok tizenhatodik század végi, tizenhetedik század eleji tanterveiben is elsősorban még a római jog volt az uralkodó, az előadások mindenekelőtt a juszteniánuszi *Institutiókat* és *Digestát*, ritkábban a *Codexet* dolgozták fel. Kánonjogot nem, *jus feudale*t is csak rövid ideig tanítottak.

A római jog egyetemi uralmának első meggyengülését a hazai (helyi) jog oktatásának bevezetése jelentette. A tizenhetedik század második felétől egyre több holland *universitas*on jelentek meg a *jus hodiernum* előadásával megbízott professzorok. Sokszor a római jog egyes tanszékeinek képviselői kaptak ilyen megbízatást. Különösen a tizennyolcadik század elejétől vált az így nevezett szak a hazai jog oktatásának színterévé. Ennek jó eszköze volt a római és hazai jog különbségeinek, az úgynevezett *Differentiae*-nek az előadása.²⁸ Természetesen a hazai jog oktatását megelőzte egy széleskörű forrásfeltáró munka. A tizennyolcadik század második felében az új szaknak már tankönyvei is voltak.²⁹

A római jog – bár nem a magánjog – pozícióit védte az egyetemeken a közjog oktatásának bevezetése is. Leidenben a tizenhetedik század közepétől oktattak közjogot.³⁰ A tizennyolcadik század elejéig főként német származású professzorok képviselték a holland jogi karokon is ezt a jogágot, azután hazai tanárok kezébe került a tárgy. A tizennyolcadik század elejétől biztos helye volt a *jus publicum*nak a karok tanterveiben. A közjogi oktatás természetesen erősen történelmi irányultságú volt.³¹ Érdekes, hogy a holland jogi karok tantervében a *jus publicum universale* és *Belgicum* mellett – mely jelen esetben a saját, tehát az északi tartományok közjogát jelentette – sokáig fontos helyet foglalt el a *jus publicum Romano-Germanicum* oktatása is. Ez összefüggött a német tanárok gyakori alkalmazásával és azzal a törekvéssel is, hogy minél több külföldi, elsősorban birodalmi

²⁸ A műfajra magyarul ld. P. SZABÓ Béla, „Differentiae és collatio: 17. századi munkák a római jog és a magyarországi jog(ok) összehasonlításáról”, in *Igazság, ideál és valóság: Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*, szerk. ELEK Balázs, HÁGER Tamás és TÓTH Andrea Noémi, 278–289 (Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2014), 281–283.

²⁹ JANSEN, *Natuurrecht...*, 359.

³⁰ Helmut COING, „Die juristische Fakultät und Ihr Lehrprogramm”, in *Handbuch*, 39–128, 59.

³¹ JANSEN, *Natuurrecht...*, 361.

hallgatót nyerjenek meg a németalföldi tanulásnak.³² Sokáig az a paradox helyzet állt fenn, hogy míg a németalföldi államjog oktatásának nyoma sem volt, addig a birodalmi államjogot nagy hatással adták elő Leidenben és Utrechtben. Ez tudatos egyetempolitikai döntés eredménye volt. A városok és az állam egyetemeket felügyelő szervei a német hallgatóság megnyerésére törekedtek.³³

A természetjog (*jus naturale*) csak a tizennyolcadik század közepén vált a holland jogi karok oktatásának elengedhetetlen alkotóelemévé, annak ellenére, hogy az első természetjogi és nemzetközi jogi tanszéket Groningenben már 1667-ben létrehozták.³⁴

A tizennyolcadik század elejének holland tudósai (Schulting, van Eck) még a római jogot tekintették a szabályokba öntött ésszerűség (*ratio scripta*), a méltányosság megtestesítőjének. A század második felében azonban a római jognak már az oktatásban is el kellett tűrnie a természetjog, az ésszerűség kritikáját. Az ekkor kialakult felfogás szerint már a természetjogi elvek szolgáltatták azokat az előfeltételeket, melyek vizsgálata eldönthette, hogy az adott jog – esetükben a holland-római jog – rászolgálhatott-e arra, hogy hatályos jognak tekinthessék. Ez a felfogás természetesen a római jog oktatásbeli szerepét is erősen befolyásolta a holland egyetemeken, de az mégis megőrizte alapvető jelentőségét mind az oktatásban, mind a joggyakorlatban.

A természetjog fontos helyet foglalt el tehát a holland jogi karok kötelező tárgyai között a tizennyolcadik század második felében. Oktatásában erős volt a német behatás. Christian Wolf tanainak rendkívül sok híve volt az észak-németalföldi professzorok között, míg Samuel Pufendorf és tanítványa, Christian Thomasius eszméi elsősorban a tizennyolcadik század elejétől találtak sok követőre. A legtöbbet használt „tankönyv” természetesen Grotius *De iure belli ac pacis*a volt, amelyet sokszor kiadtak Észak-Németalföldön, de sohasem fordítottak le hollandra.³⁵

³² ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 55–56.

³³ 1682 óta elsősorban a leideni P. R. VITRIARIUS államjogi előadásai vonzották a hallgatókat a Birodalom minden részéből. Heinz SCHEPPEN, *Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jahrhundert* (Münster; Westfalen: Aschendorf, 1960), 101.

³⁴ COING, *Die juristische...*, 58.

³⁵ JANSEN, *Natuurrecht...*, 360–361.

Foglalkozások és módszerek

A tizenhetedik század első felében az oktatási módszerekben és – mint láttuk – a tananyagban is még inkább a középkorból áthagyományozódott oktatási tradíciók voltak jellemzőek. Ezen hagyományos szemlélet szerint a jogoktatás célja elsősorban az volt, hogy az ókori szövegek alapján megtanítsa a joghallgatókat a jogszabályok értelmezésére és alkalmazására, a „jogászi gondolkodásmódra”. Nem egy adott állam vagy földrajzi terület jogának teljességét kellett továbbadniuk a tanároknak, hanem a cél inkább az volt Európa-szerte, hogy egységes módszerek és szövegek alapján készítsék fel a hallgatókat a jogászi hivatásra.³⁶ Nem a joggyakorlatot oktatták, hanem a jog tudományát, ami a korabeli más diszciplínákhoz hasonlóan szövegtudomány volt.

Az ismeretek közvetítésének hagyományos formája a nyilvános előadás (*lectiones, praelectiones*) volt, amelyeket a félévénként előre meghirdetett tanrendben tettek közzé. A tizenhetedik század túlnyomó részében az előadások általában a jusztiinianuszi forrásokból kiválasztott részletkérdésekről szóltak, és elsősorban a szövegértelmezés metodikájának elsajátíttatására irányultak. Az előadások megértéséhez bizonyos előzetes felkészülésre volt szüksége a hallgatóknak, a foglalkozáson nem vagy csak alig volt helye kérdéseknek, illetve vitának.

A tizenhatodik század végétől a jogoktatásban is Európa-szerte kikristályosodó magánfoglalkozások – egyrészt az egyetem falai között megtartott magánelőadások (*privatissima*), másrészt a professzor házában sorra kerülő magánkollégiumok (*collegia domestica*) – a hallgatók jóval szűkebb körének nyújtottak célzottabb felkészülési lehetőséget. Itt a feldolgozandó témák megválasztása is jóval szabadabb volt, igazodhatott a hallgatók didaktikai igényeihez, későbbi szakmai kilátásaihoz és a professzor hajlandóságához. Ezek a foglalkozások – közel állva a mai tutorális és szemináriumi oktatási formákhoz – jóval intenzívebb közelítést engedtek a római jog, majd más jogi tudásterületek egyes részeinek *in complexu* megismeréséhez. A magánoktatás jóval vonzóbb volt, mint a nyilvános előadások.³⁷

A korabeli (jog)oktatás fontos részét képezték Európa-szerte a szakmai kérdések felett tartott vitatkozások, a *disputatiók*. A tizenhetedik és tizennyolcadik században az észak-németalföldi jogi karokon is szabályként minden héten tartottak

³⁶ G. C. J. J. VAN DEN BERGH, „Inleiding”, in *Rechtsgeleerd Utrecht: Levensschetsen van elf hoogleraren uit driehonderdvijftig jaar Faculteit der Rechtsgeleerdheid in Utrecht*, red. G. C. J. J. VAN DEN BERGH, J. E. SPRUIT en M. VAN DE VRUGT (Zutphen: Stichtse Historische Reeks, 1986), 12; BERGH, *Die holländische...*, 59–60.

³⁷ BERGH, „Inleiding”, 16.

*disputatio*kat, s minden hallgatónak legalább néhányszor részt kellett vennie ilyen vitákban a tanulmányai befejezése előtt. A vitatkozások között különbséget kell tennünk gyakorló-vitatkozások és a *pro gradu disputationes* között. A gyakorló téziseket, amiről a hallgató vitatkozott, szabály szerint – de nem kivétel nélkül – mind Utrechtben, mind Leidenben a professzor fogalmazta meg. A *pro gradu* vitatkozásokat is gyakran a professzorok írták, de a jobb hallgatók esetén itt már önálló munkákkal is számolhatunk.³⁸

Az összeurópai gyakorlathoz képest bizonyos módszertani megújulás először a vitatkozások terén jelentkezett a tizenhetedik század első felében, s ez jelentős hatást gyakorolt az észak-németalföldi (és német) egyetemek jogi oktatására is: a Leidenben oktató Everard Bronchorst (1554–1627) ekkoriban vezette be az úgynevezett cirkulár-*disputatio*ók szokását,³⁹ amely ezen oktatási forma – azaz a tudós vitatkozások – jelentős megújítását tette lehetővé más európai jogi karokon is.⁴⁰ Egy ilyen *disputatio*-sorozat követhette a *Digesta* könyveinek sorrendjét, vagy egy meghatározott témát is körbejárhatott. Jó néhány jogi monográfia a tizenhetedik században egy-egy gyakorló *disputatio*-sorozatból állt össze mind a Birodalomban, mind Hollandiában.

Ezen túl a tizenhetedik század közepén az egész jogi oktatást érintő, jelentős módszertani törekvések jelentek meg az észak-németalföldi egyetemeken, melynek összefoglalóan a *methodus compendiaris* elnevezést adhatjuk.⁴¹ Ennek lényege az volt, hogy egyes professzorok a tizenhetedik század második felében felismerték, hogy a hallgatók felkészültsége sem azt nem teszi lehetővé, hogy a régi tradicionális oktatás (a jusztiánuszi források töredékének exegetikus elemzése) révén, sem azt, hogy a humanista jogtudósok filologizáló (alapos latin-, görög- és történeti ismereteket előfeltételező) módszerét követve ésszerű időn belül elsajátítsanak meghatározott mennyiségű joganyagot. Ezért elkezdtek *compendium*okat, tömör

³⁸ P. SZABÓ Béla, „Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI–XVIII. században készített disputatioinak (dissertatioinak) elemzéséhez”, *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* 8, 5. sz. (1993): 79–154.

³⁹ Ehhez részletesen vö. Marghareta Johanna Adriana Maria ASHMANN, *Collegia en colleges: Juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575–1630 in het bijzonder het disputeren* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1990); Marghareta J. A. M. ASHMANN, *Collegium und Kolleg: Der juristische Unterricht an der Universität Leiden 1575–1630 unter besonderer Berücksichtigung der Disputationen* (Frankfurt am Main: Klostermann, 2000).

⁴⁰ Magyarul újabban vö. P. SZABÓ Béla, „Erhard Artner jogi tanulmányai Tübingenben a 17. század elején”, *Soproni Szemle* 65, 4. sz. (2011): 361–380, 367–368.

⁴¹ M. L. HEWETT, *Ulrich Huber (1636–1694): „De ratione juris docendi & discendi diatribe per modum dialogi: nonnullis aucta parelipomenois”: with a translation and commentary* (Nijmegen: Gerard Noodt Instituut, 2010), 75–78.

és rendszeres tankönyveket és más segédanyagokat kiadni,⁴² melyek átláthatóbbá tették az elsajátítandó anyagot, ugyanakkor bizonyos értelemben el is sekélyesítették a jogoktatást nemcsak a holland egyetemeken, hanem a birodalmi jogi karokon is.

Végül a tizenharmadik század első felétől – hasonlóan a német reformegyetemek (Halle, Göttingen) gyakorlatához – a természetjogi gondolatok térnyerése nyomán – elsősorban a rendes előadások megerősödése miatt – a szisztematikus módszer teljes mértékben győzedelmeskedett a tradicionális oktatási módszerek felett. Az egyes *materiák*ból végleg önállósodtak az olyan különböző tantárgyak, mint a magánjog, eljárásjog, büntetőjog és közjog. A szisztematikus-deduktív módszer teljesen kiszorította a kazuisztikát.

Az utat törő felvilágosult szellemnek megfelelően az észak-németalföldi egyetemeken is egyre inkább az állami szükségleteknek rendelték alá a jogoktatást. Az igazgatási szolgálatra vagy a joggyakorlatra való mind racionálisabb előkészítés igénye kezdett megjelenni a tantervekben. Előtérbe került a tanulmányi idő racionalizálása, s az egyetemi jogtanulás itt is egyre inkább a különböző jogi pályákra képesítő diploma megszerzését célozta meg.⁴³

A holland egyetemek és jogi karok a tizenhetedik–tizenharmadik század európai hírnű intézményei voltak. A professzorok gyakori kétoldalú cseréje rendkívül szoros tudományos kapcsolatot eredményezett a birodalmi egyetemekkel. Külföldi hallgatók tömegei keresték fel az egyetemeket, s jelentős részük éppen a jogi tárgyak kedvéért.⁴⁴ Egészen a tizenharmadik század második feléig a holland egyetemek látogatása szinte kötelező penzum volt a birodalmi és Európa más tájairól érkező ifjak peregrinációjában.⁴⁵

⁴² A legjelentősebb ilyen *compendium*ok J. F. BÖCKELMAN *Compendium Institutionum*ja (1679), J. VOET *Compendium Pandectarum*ja (1682), C. VAN ECK *Principia juris civilis secundum ordinem Digestorum*ja (1689) voltak a tizenhetedik század második feléből.

⁴³ Helmut COING, „L’insaggiamento della giurisprudenza nell’epoca dell’Illuminismo”, in *L’Educazione giuridica. II.: Profili storici*, a cura di Alessandros GIULIANI e Nicola PICARDI (Perugia: Libreria Editrice Universitaria, 1979), 104–128.

⁴⁴ ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 56–57.

⁴⁵ SCHEPPEN, *Niederländische...*, 64–65; ZIMMERMANN, „Römisch-holländisches...”, 57.

KÁRPÁT-MEDENCEI JOGHALLGATÓK

A hollandiai jogtanulás szempontjából számbavehető hatvan peregrinus első megközelítésben két csoportra osztható. A nagyobb csoportba azok a hallgatók tartoznak, akik valamelyik északi tartománybeli intézménybe joghallgatóként beiratkoztak, vagy ott legalább tanulmányaik egy részében bizonyíthatóan jogot hallgattak. A második, kisebb csoportba azok sorolhatók, akik megfordultak holland egyetemen, de jogi tanulmányokat bizonyíthatóan nem észak-németalföldi egyetemen folytattak, s csak esetleges, hogy ott kapcsolatba kerültek jogtanárokkal.

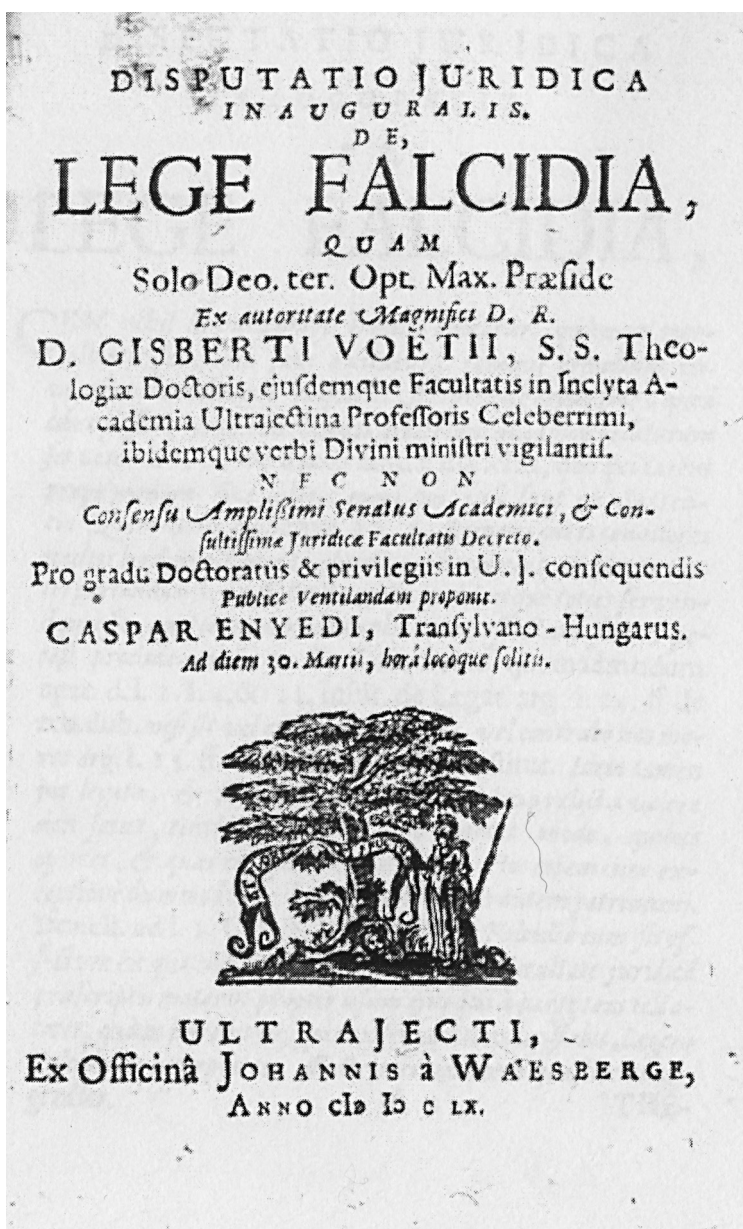
A vizsgált peregrinusok kétharmada több egyetemet is látogatott akár Hollandián belül, akár ottani tartózkodása előtt vagy után. Viszonylag kevesükről bizonyítható, hogy Angliába is eljutottak, holott ismert tény, hogy peregrinusaink egyébként nagy számban éltek a szigetekre való átkelés lehetőségével.

1. táblázat: A hatvan peregrinus holland egyetemeken való „feltűnése” joghallgatóként (jog), illetve szak megjelölése nélkül vagy más szak megjelölése (egyéb) mellett.

	–1622		1623–1671		1672–1711		1712–1758		1759–		összesen	
	jog	egyéb	jog	egyéb	jog	egyéb	jog	egyéb	jog	egyéb	jog	egyéb
Leiden		2	13	1	13		14	2	2	1	42	6
Utrecht			3	3			2	3	1	2	6	8
Franeker			7		2	1		1			9	2
Harderwijk				1				1	1		1	2
Groningen				1		1						2
összesen		2	23	6	15	2	16	7	4	3	58	20
természetes személy	2		16		15		21		6		60	

A vizsgált halmazba tartozó diákok mintegy háromnegyede több egyetemen is megfordult. Közülük 36-an hollandiai tanulmányaik előtt vagy után német, svájci, itáliai egyetemen tanultak, míg Angliába általában mélyföldi tanulmányaik közben vagy az után „ruccantak át”.

Mindösszesen öt peregrinusról (köztük Nadányi János és Enyedi Gáspár) volt megállapítható, hogy több észak-németalföldi egyetemen is jogot hallgatott, tehát következetesen ragaszkodott választott tudományszakjához egyetemváltása

1. kép. Enyedi R. Gáspár Utrechtben praeses nélkül megvédett *disputatio inauguralis* 1660-ból (Helsinki Egyetemi Könyvtár)

alkalmával is. További hat vándordíák fordult meg még más holland egyetemen, ahol azonban választott szakjuk nem volt beazonosítható.

A joghallgatóként beazonosítható magyarországiak után 10 jogi *disputatio/dissertatio*, valamint egy politikai vitatkozás maradt ránk,⁴⁶ melyek öt peregrinus nevéhez köthetők: Nadányi János négy, illetve Enyedi R. Gáspár három jogi, míg Püspöki Sylvanus János egy jogi és egy politikai vitatkozás részese volt. Ezek a munkák 1655 és 1660 között születtek. Enyedi egyik munkája doktori *dissertatio* volt, csakúgy, mint a tizennyolcadik század második felében született két mű, Szalontai Sándor (1762) és Komjáti Ábrahám (1782) harderwijki, illetve utrecht munkája (1. kép). Egy doktori *dissertatio* szövege, mellyel a szakirodalmi közmegegyezés alapján Uri János az 1750-es évek közepén Leidenben jogi doktorátust is szerzett a meglévő filozófiai és teológiai doktorátusa mellé, nem ismert, a nyomtatványt – ha létezett is – eddig nem sikerült fellelni. A doktori *dissertatiók* a holland jogi karokon egyébként *praeses* nélkül kerültek megvédésre.

A hatvan peregrinus csaknem felének (27) többé-kevésbé ismert a pályafutása a hazatérte után. A nemesi származásúak elsősorban a tizennyolcadik században érdeklődtek a leideni jogi kar iránt.⁴⁷ A főnemesi családokból származóak (a Bánffy, Bethlen, Pálffy és Teleki famíliák egy-két tagja) szinte kivétel nélkül országos vagy megyei közigazgatási, illetve igazságszolgáltatási pályát futottak be,

⁴⁶ Megjegyzendő, hogy az elsősorban német egyetemeken népszerű *politica* tárgy hallgatása a tizenhetedik század közepéig szorosan kapcsolódhatott a joghallgatók tanulmányaihoz, s ezért sok magyarországi származású joghallgató vett részt ilyen jellegű vitatkozásokon. A tizenhetedik századtól kezdődően a *politica* egyre inkább a filozófiai fakultások képzési kínálatába tolódott át, és egyre több később teológiai tanulmányokat folytató és később lelkészként tevékenykedő vándordíák jelentkezett a politikatudományhoz tartozó vitatkozással. Ez a tendencia a kevés holland egyetemen megvédett *politica-disputatióra* is igaz, hiszen egyetlen joghallgató (Püspöki János) volt *respondense* ilyen vitának, míg a többi öt dolgozat későbbi lelkészek és tanárok nevéhez köthető, igaz valamennyien a tizenhetedik század közepén voltak *respondensek*. (Három dolgozat Utrechtben, Daniel Berckringer vezetésével született, míg Georg Hornius Harderwijkben és Leidenben is elnökölt magyarországi hallgató vitatkozásán.) Vö. RMK III. nr. 1725. (Szatmári Baka Péter); RMK III. nr. 1835. (Geleji Katona István); RMK III. nr. 1906. (Alistáli Farkas Jakab); RMK III. nr. 1908; RMK III. nr. 2017. (Debreceni P. János). Vö. P. SZABÓ Béla, „Magyarországiak politica-disputatiói nyugat-európai egyetemeken a 17. században”, in *A szabadság felelőssége: Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*, szerk. PÉNZES Ferenc, RÁCZ Sándor és TÓTH-MATOLCSI László (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011), 276–308.

⁴⁷ A nemesek Leiden iránti érdeklődését igazolja Kamarási Pál 1720. december 6-án Leidenből Teleki Sándorhoz írt levelének egy mondata is: „Az itt való Academia igen florens a Medicina es kivált a Jus iránt akarhol sem lévén mind jobb emberek a Tanításra mind több nagj emberek Gyermekei a Tanulásra.” Vö. *Peregrinuslevelek 1711–1750: Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMANN Gizella (Szeged: JATE BTK, 1980), 296.

a köznemeseknél a megyei karrier lehetett a főszabály. A polgárfjak jelentős része szülővárosa igazgatásában csinált karriert. Elsősorban a nem nemesi származásúak közül lettek többen tanárok vagy lelkészek.

A hallgatók legalább egyötöde evangélikus vallású nyugat-magyarországi vagy felvidéki német, illetve erdélyi szász volt, de még egy-két katolikus hallgató is (például Leopold Draskovich) felbukkant közöttük.

LEHETŐSÉGEK A HATÁSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZÁMÁRA

Az alábbiakban – a fenti táblázatban is alkalmazott – négy-öt *decennium*ot felölelő korszakokban tekintjük át a peregrinusokról fellelhető adatokat, kiemelt figyelmet szánva az általuk megvédett *disputatió*knak, illetve *dissertatió*knak.

1. A tizenhetedik század közepét felölelő korszak 16 peregrinusa közül egyértelműen azok emelkednek ki, akik vitatkozásaik révén is bizonyították a jogtanuláshoz fűződő szoros kapcsolatukat: Püspöki Sylvanus (Szilágyi) János, Nadányi János és Enyedi R. Gáspár. Szinte egy időben, az 1650-es évek második felében tanultak Leidenben, Utrechtben és Franekerben.

Közülük talán a legkevésbé ismert személy Püspöki,⁴⁸ aki nagyváradi tanulása után iratkozott be bölcsésznek Leidenben, majd látogatta a másik két említett egyetemet is, s Franekerben joghallgatóként iratkozott be.⁴⁹ Leidenben egy üdvözlő verssel és egy történeti-politikai vitatkozással⁵⁰ tette le névjegyét. A neves

⁴⁸ HEREPEI János, „Püspöki (Szilágyi) János (1659–1660?)”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II: Apáczai és kortársai, Herepei János cikkei*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit (Budapest & Szeged: n. k., 1966), 110–113; P. VÁSÁRHELYI Judit, szerk., *Régi Magyarországi Nyomtatványok IV. 1656–1670* (Budapest: Akadémiai, 2012), nr. 2813.

⁴⁹ Leiden: 1654. 08. 19; Utrecht: 1655. 02; Franeker: 1656. 06. 10. Vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2753, nr. 1332, nr. 350.

⁵⁰ *Disputatio Historico Politica, De Origine, Incrementis & variis Rerum Publicarum Mutationibus*. Quam Favente Unico & Supremo Rerum Monarcha Deo. Opt. Max. Sub Praesidio Clarissimi Viri Georgii Hornii, In Alma Academ. Lugduno Batava Historiarum Professoris Ordinarii. Publico Examine disquirendam subjicit Joannes Sylv. Puspokius, Ungarus. Ad diem 20. Martii, horis locoque solitis (Lugduni Batavorum: Ex Officinâ Petri Leffen, Anno 1655).

történészprofesszor, Georg Hornius⁵¹ elnöklelte mellett – valamivel több mint fél-éves leideni tanulás után – megvédett gyakorló célzatú dolgozatában 14 tézisben, 20 oldalon a *politica* fogalmának, tárgyának a korabeli szokásos irodalmi hivatkozások és történelmi példák révén történő vizsgálatától a különböző államformák lényegének felvázolásán át a politikai közösség megőrzésének és gyarapításának eszközeihez jut el. Utóbbi tekintetben nagyon fontosnak tartja a polgárok, az uralmat gyakorlók és az alávetettek természetét, műveltségét és tapasztaltságát (*natura, educatione et experientia*). A nyomtatványhoz nyolc pontból álló vitakérdés-sorozat kapcsolódik, amelyekben magyar vonatkozások is előtérbe kerülnek. Annak ellenére, hogy a vita *praesese* történészprofesszor volt, már ebből a szövegből is kiolvasható Püspökinek a jogi kérdések iránti fogékonysága. Püspöki a dolgozatot 1655 márciusában védte meg, bár már februártól utrechti tanulásának is nyoma van.

Franekeri jogi vitatkozásának pontos dátumát jelenleg nem ismerjük, mivel a dolgozat eredeti, füzetformájú változata nem áll rendelkezésünkre.⁵² A Püspöki vitatkozásának alapjául szolgáló szöveget valószínűleg a neves franekeri jogászprofesszor, Johann Jacob Wissenbach⁵³ bocsátotta tanítványa rendelkezésére annak a vitaközössorozatnak egyik szövegeként, amelyet éveken keresztül – több tucatnyi hallgató *disputatio*ján elnökölve – a jusztiinianuszi *Codex* kommentárját összeállítandó rendezett meg magánfoglalkozásként. Püspöki az első két könyvet feldolgozó diákok között kapott helyet valamikor 1656 végén vagy a következő év

⁵¹ Georg Horn (1620–1670) teológus végzettségű német történész, aki előbb Harderwijkben, majd 1653-tól Leidenben oktatott. Történeti munkáiban és oktatási tevékenységében is jelentős szerepet kaptak az alkotmányjogi fejtegetések. Vö. Isenades von SCHMITZ-AURBACH, „Georg Horn”, in *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 13 (Leipzig: Duncker & Humblot, 1881), 137–138. Püspöki lehetett Horn magyarul megjelent munkájának fordítója is: *Szent genealógia. Georgius Horniustól magyarra fordította P.I.* (Várad: Szenci Kertész, 1658). Vö. *Régi Magyarországi Nyomtatványok IV*, nr. 2813.

⁵² Az RMK leírásából feltételezhetően már a kötetbe rendezett, de külön címlappal még rendelkező tézisfüzet van meg talán Kolozsváron. RMK. III. nr. 1983.

⁵³ Johann Jacob Wissenbach (1607–1665) német származású franekeri professzor, aki teljes tevékenységét Frízföldön fejtette ki. 1639-től haláláig oktatta a római jogot. A humanista irányzat egyik elfogadott, de nem túl eredeti képviselője volt. Vö. J. van KUYK, „Wissenbach (Johannes Jacobus)”, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, vol. 3, red. Petrus Johannes BLOK en Philipp Christiaan MOLHUYSEN (Leiden: A.W. Sijthoff, 1914), coll. 1440–1441; Robert FEENSTRA, „Wissenbach, Johannes Jacobus (1607–1665)”, in *Juristen: Ein biografisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Hg. Michael STOLLEIS (München: C.H. Beck, 2001), 673–674; Robert FEENSTRA, „Les Juristes de l’ancienne Université de Franeker et leurs recueils de disputationes (période de 1635 à 1735)”, *Studi Senesi* 37, 2. sz. (1988): 604–629, 613–621.

első felében,⁵⁴ s két egymást követő alkalommal, 37. és 38. sorszámmal védhette meg a téziseket. A rendelkezésünkre álló szöveg a későbbi felhasználásnak megfelelően nem tézisekbe rendezi az állításokat, hanem a *Codex* hét egymást követő fejezetében található egyes *constitutiók* sorrendjében értelmezi az ókori forrás szövegét jól kimért irodalmi bázison, amely munkák között a korábbi századok római jogi munkái, de a holland helyi jogot feldolgozó művek is helyet kapnak. Püspöki azt a feladatot kapta, hogy egy sajátos perjogi intézmény, az eredeti állapot helyreállítása (*in integrum restitutio*) egyes részkérdéseivel foglalkozzék a feldolgozott forrás szöveghelyeinek sorrendjében. Az elemzés során leginkább a hatáskör, a képviselő és a betartandó határidők kérdése kerül részletesebb kidolgozásra. A szöveg maga nem túl eredeti, de Püspöki a vitatkozás révén belekóstolhatott a jogtudományi érvelés módszertanába, valamint megtapasztalhatta, hogyan csiszolódhatnak egymáshoz a római jogi megoldások és a helyi *jus hodiernum* szabályai. A különböző jogi irányzatokba való belekóstolását jelzi, hogy a munkát Wissenbach mellett a holland joggyakorlatnak az elsők között figyelmet szentelő leideni professzornak, Daniel Coloniusnak⁵⁵ és az utrechti (alább említendő) Paulus Voetnak is ajánlotta.

Nem ismert, hogy Püspöki meddig tartózkodott Hollandiában, és későbbi sorsával kapcsolatban is csak feltételezésekre hagyatkozhat a szakirodalom. Nagy valószínűség szerint 1657 és 1659 között Nagyecsedben, majd Nagybányán volt rektor, majd rövid ideig – a város 1660-as feldúlásáig – Nagyváradon, a református kollégiumban volt tanár, esetleg lelkész. Későbbi sorsa bizonytalan, de talán ő volt az a Püspöki János, akit a Szatmár megyei rendek az 1679-es és az 1683-as kassai országgyűlésre követül küldtek. Ha ez igaz, jogi tanulmányainak ilyen tekintetben országos vonatkozása is lehetett.⁵⁶

⁵⁴ *Disputationes Juridicae XXXVII. & XXXVIII. Desumptae Ex Titulis XLVII. XLVIII. XLIX. L. LI. LII. LIII. Ubi & apud quem cognitio in integrum restitutione agitanda sit: de Reputationibus: Etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse, &c. Lib. II. Cod. Justin. Quas Deo Propitiò, Sub Praesidio D. Johanni Jacobi Wissenbach, J.U.D. ejudem Facultatis in Celebratissima Frisiorum Academia Professoris Primarii, Fautoris & Praeceptoris sui aetatem venerandi, Publicè ventilandum proponit Joannes Puspekus Hunno Ungarus. (Franecker: Ex Officina Idzardi Alberti, Anno M DC LVIII). RMK III. nr. 1983.*

⁵⁵ Daniel Colonis (1608–1672) 1648-tól haláláig a leideni jogi kar professzora („studia in humanioribus et in theoria juris”). Vö. [Philipp Christiaan] MOLHUYSEN, „Colonius, Daniel (2)”, in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, vol. 4, red. Petrus Johannes BLOK en Philipp Christiaan MOLHUYSEN (Leiden: A.W. Sijthoff, 1918), coll. 446.

⁵⁶ HEREPEI, „Püspöki...”, 113.

Wissenbach említett *Codex*-kommentárjának fejlesztésében néhány évvel később egy erdélyi peregrinus is szerepet kapott: Enyedi R. Gáspár, az egyik peregrinus, aki jogi doktori címet szerzett Hollandiában. Enyedi mint Nadányi János kísérője, *famulusa* jutott el a holland akadémiákra,⁵⁷ így vándorlásuk alatt sorsuk többé-kevésbé egybeforrott.⁵⁸ A két ifjú, a 15 éves Nadányi és nevelője 1656 második felében érkezhetett Utrechtbe, ahol – beiratkozás nélkül⁵⁹ – filozófiai tanulmányaik mellett/után hamarosan jogi előadásokat is hallgatni kezdhettek, mivel 1658 februárjában mindkettejüket a filozófia és a jog éles eszű hallgatóinak nevezik.⁶⁰ Enyedi esetében ez mindenképpen jogos, hiszen már 1657 márciusában jogi vitatkozáson vett részt *respondensként* Paulus Voet professzor elnöksége alatt.⁶¹ Igaz, ebben egy év múlva Nadányi is követte két vitatkozással.

⁵⁷ Nadányi jogi tanulmányaira vö. P. SZABÓ Béla, „Három”. Mivel ezen tanulmány részletesen tárgyalta Nadányi jogi tanulmányait, az alábbiakban figyelmünket elsősorban Enyedi teljesítményére fordítjuk.

⁵⁸ Nadányi és Enyedi életére vö. HEREPEI János, „Az öreg Comenius néhány magyar híve: Magyar diákok Amszterdamban”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III: Művelődési törekvések a század második felében, Herepei János cikkek* (Budapest & Szeged: n. k, 1981), 394–418, 394–400.

⁵⁹ Segesváry abból indul ki, hogy a magyarországiak már a tizenhetedik század közepén tandíj fizetése nélkül lehetőséget kaptak arra Utrechtben, hogy szabadon választott professzor irányítása alatt, vagyis beiratkozási kötelezettség nélkül, egészen addig látogathassák az előadásokat, míg tanulmányaik azt igénylik. Az általa felvezetett adatok valóban igazolni látszanak, hogy sok magyar éveken keresztül beiratkozás nélkül tartózkodott Utrechtben, látogatta az előadásokat, disputált és vett részt doktori értekezések védésén. SEGESVÁRY Lajos, *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836* (Debrecen: n. k, 1935), 10–12. Nadányi és Enyedi neve sem található meg az egyetem matrikulájában. Enyedi még a fokozatszerzés előtt sem jelent meg a matrikulában, igaz az *album promotorum*ban már igen. F. KETNER, red., *Album Promotorum, qui inde ab anno MDCXXXVI^o usque ad annum MDCCCXV^{um} in Academia Rheno-Trajectina gradum doctoratus adepti sunt* (Traiecti ad Rhenum: Broeckhofft, 1936), 16.

⁶⁰ Debreceni P. János politikai *disputatio*ját ajánlja többek között nekik: „...illis philosophiae ac Sacrae Themidos Alumni sagicissimis”, RMK III. nr. 2017.

⁶¹ *Disputatio Juridica, De Justitia et Jure Septima*, Qvam F. D. O. M. Sub Praesidio Viri Clarissimi, D. Pauli Voet, Juris in Illustri Academia Ultrajectinâ Professoris ordinarii. Publice ventilandum proponit Caspar Enyedi, Panno-Dacius, Ad diem 20. Martii, horis locoque solitis. (Ultrajecti: Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLVII). Vö. RMK III. 1994. Bozzay és Ladányi jegyzéke szerint a március 20-i dátumot (tévesen) beiratkozási adatként is értelmezhetnénk, de ezt inkább Enyedi első utrechti említésének időpontjaként kell elfogadnunk. BOZZAY és LADÁNYI, nr. 1350. Ezen a helyen nem kerül szóba az említett *disputatio*, viszont egy 1659-es Franekerben lezajlott jogi *disputatio*ja igen. Kicsit zavaró, hogy franekeri adatai között viszont mindkét utrechti *disputatio*ja, az 1657-es és 1660-as is szerepel. Vö. BOZZAY és LADÁNYI, nr. 364.

Paulus Voet⁶² akkoriban az *Institutiones* professzora volt, s jelentős jogi munkákat írt, de viszonylag kevés nyomtatott vitatkozás maradt utána. Néhány egyedi vitairat mellett pusztán egy vitatkozássorozatot köthetünk a nevéhez, amely (szerény) kilenc *disputatió*ból állt, és amelyben saját tantárgyának alapjait dolgozta fel, ugyanis a jusztniánuszi tankönyv (*Institutiones*) első két fejezetének szövegét vette görcső alá tanítványai közreműködésével. A sorozat az első fejezet címéről kapta a nevét: *De justitia et jure*. Sajátossága még ennek a tematikus vitaláncnak, hogy a kilenc vitatkozás feltűnően hosszú időszakra nyúlt el (1654. június–1658. december), tehát bizonyos, hogy nem egy *collegium disputatorium* állt mögötte, hanem Voet vissza-visszatért az *Institutiók* első könyvéhez, ha kezdő vitaközónak kívánt témát adni.

Ezen kezdő vitaközók közé tartozott előbb Enyedi, majd Nadányi is, akik az utolsó három alkalommal szerepeltek *respondens*ként. Ezek a *disputatiók* egyébként jellegükben mások, mint az előzőek. Enyedi és Nadányi is – utóbbi csak az első esetben – hosszabb ajánló szöveget írt vitatkozása élére, amelyben vázolták törekvéseiket. Ezek a munkák jóval terjedelmesebbek is, mint a korábbiak. Enyedi munkája⁶³ a maga közel 20 oldalával kitűnik Nadányi munkáival szemben is. Módszertani hasonlóságként a magyarok dolgozatainál is megfigyelhető, hogy a téziseket ugyanúgy egy-egy kérdésre adott, alaposan megindokolt válaszok adják, mint a korábbi dolgozatok esetében.

Enyedi – 1657. március 20-án megvitatott – dolgozata elején néhány jogi és társadalmi jelenséggel kapcsolatban (például tulajdon, királyság, háború, hadifogság, szerződés, kötelelem) arról foglal állást, hogy azok a népek joga szerint értelmezhetők-e, a *jus gentium* hatókörébe tartozhatnak-e. Ezután a *jus civile* (a rómaiak saját joga) alá tartozás tekintetében hasonló kérdésfeltevés tárgyai lesznek egyes jogintézmények. Majd a római jog egyes jogforrástípusai (*lex*, *plebiscitum*, *senatusconsultum*, *consuetudo*, *responsa jurisconsultorum*, *edicta magistratuum*) kerülnek azon szempontból számbavételre, hogy írottak vagy íratlanok, szankcióval fenyegetők vagy szankció nélküliek. A vitairat felveti a bírói ítéletek és a jogtudósi vélemények jogforrásjellegének jogelméletileg izgalmas kérdését is. A dolgozat

⁶² Paulus Voet (1619–1667) a híres teológus Gisbertus Voet fia, jogtudósként a holland-római jogtudomány tipikus képviselőjének tekinthető, akit kiemelten foglalkoztatott a római jog modern alkalmazásának kérdése Észak-Németalföldön, s gyakorló jogászként is nevet szerzett magának. J. van KUYK, „Voet (Paulus)”, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, vol. 3, 329–330; Margreet AHSMANN, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse Universiteit tot 1811*, *Geschiedenis der Nederlandsche rechtswetenschap*, vol. 7, 2. köt. (Amsterdam; Oxford; New York; Tokio: New Holland, 1993), 142–148.

⁶³ *Disputatio Juridica, De Justitia et Jure Septima*.

záró része a törvények szerepéről és megalkotásának részletkérdéseiről értekezik a kérdés-felelet formát megtartva. Az Enyedi-féle vitatkozást külön is érdekessé teszi, hogy a dolgozathoz fűzött kiegészítő vitakérdések (*corollaria*) közül több is magyar jogi kérdésekkel foglalkozik.⁶⁴

Nadányinak a sorozatba tartozó két vitairata, amelyek megvitatására 1658. június 26-án és december 8-án, *De Lege Regia*,⁶⁵ illetve *De principum constitutionibus*⁶⁶ alcímekkel került sor, egymáshoz kapcsolódó tematikájúak. Az elsőben Nadányi az uralkodó hatalmáról és a néppel való kapcsolatáról értekezik, s a korabeli egyeduralkodó rendszerekkel kapcsolatos legfontosabb jogi és politikai kérdéseket feszegeti történeti példákra hivatkozva. A másodikban pedig azon jogforrástípusokat veszi számba, melyeket az uralkodó – bírva a néptől ráruházott állami teljhatalmat – a jogalkotás egyedüli letéteményeseként megalkothat.⁶⁷

A három vitatkozás szövegének megfogalmazásában az oroszlánrész valószínűleg Voet professzoré volt, annak ellenére, hogy mind Enyedi, mind Nadányi – első vitatkozása esetén – az általuk írt ajánlásokban saját zsengeiknek nevezik a szövegeket.

Nadányi az említett két vitatkozás között egy harmadik erőpróban is részt vett *respondens*ként, midőn 1658. június végén a kor egyik leggyakrabban tárgyalt közjogi és politikai témájáról, a háború jogáról vitatkozott (*De jure belli*).⁶⁸

⁶⁴ Ez a magyarországiak által külföldön védett jogi *disputatiók* között kivételes jelenség. Enyedinek a magyar bírák képzésével, a szokásjog hazai értékelésével és a kiskorúak perképesésével kapcsolatos kérdésekre kellett válaszolnia. A legérdekesebb *corollaria* a római jog tanulásának fontosságát emeli ki: „*Ideo ad accuratam cognitionem juris Regni HVNGRIAE originaliter ex Canonici, Caesareique juris fontibus progressum habentis, vel saltem mediocris Romani Iuris notitia maximè necessaria. Werböczyus Tripartiti sui par. 2. titulo 6. in Principio.*”

⁶⁵ *Disputatio juridica de justitia et jure octava, Et quidem De Lege Regia* quam F.D.O.M. sub praesidio Viri Clarissimi D. Pauli Voet, Juris in Illustri Academiâ Ultrajectinâ Professoris ordinarii publice ventilandum proponit Johannes Nadanyi Ungarus, Ad diem 26. Junii, horis locoque solitis (Ultrajecti: Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLVIII). (Nemrégiben felfedezett hungarikum.)

⁶⁶ *Disputatio juridica de justitia et jure nona. Quae est de Principum Constitutionibus* quam favente Deo Opt. Max. sub praesidio Viri Clarissimi Pauli Voet, Juris in Illustri Academiâ Ultrajectinâ Professoris ordinarii. Publice ventilandum proponit Johannes Nadanyi Ungarus, Ad diem 8. Decembris, horis locoque solitis (Ultrajecti: Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLVIII). RMK III. nr. 2024.

⁶⁷ A *disputatiók* részletesebb tartalmi bemutatására vö. P. SZABÓ, „Három...”, 209–219.

⁶⁸ *Disputatio Juridica De Jure Belli*. Quam cum annexis Favente Deo Ter Opt. Max. Sub. Praesidio Clarissimi Consultissimique Viri, D. Pauli Voet, J. U. D. ejusdem in Illustri Academiâ Rheno-Trajectensi Professoris Ordinarii. Publice eruditorum disquisitioni subjicit Johannes Nadanyi, Hungarus. Ad diem 30. Junii, horâ locoque solitis (Trajecti ad Rhenum, Typis Gisberti a Zijll, & Theodori ab Ackersdick, MDCLVIII). RMK III. nr. 2023.

A harmincéves háború megpróbáltatásait átélte Európa jogászainak és politikai gondolkodóinak az egyik legnagyobb fejtörést okozta a háború és béke kérdése. A kérdéskör alpműve Grotiusnak a már említett, a háború és a béke jogáról írott munkája volt, s amely munkára támaszkodva az egyre szélesebb politikai és jogi irodalom egy új tudományágat (nemzetközi jog) hívott életre. Az egyetemeken az új gondolatok elsősorban a *disputatiók* révén nyerhettek teret. Ezen munkák hosszú sorába illeszkedik Nadányi két kísérlete is, amelyek közül az egyik Utrechtben Voet professzor felügyelete, míg a másik néhány év múlva (1660 januárjában) Leidenben, Albert Rusius professzor védőszárnyai alatt született.⁶⁹

A *disputatiók* keletkezési helyeiből is látható, hogy Nadányi és Enyedi valószínűleg támaszpontul használták Utrecht városát, ahonnan időközönként hosszabb-rövidebb időre más észak-németalföldi városokba tették át székhelyüket, de – legalábbis itteni tartózkodásuk első három-négy évében – vissza-visszatértek Utrechtbe.

Így Enyediről tudjuk, hogy 1658. április 8-án beiratkozott Franekerben, ott disputált is, majd visszatért Utrechtbe.⁷⁰ Ezen kitérőn – bár a franekeri matrikulában nem találjuk a nevét beírva – minden bizonnyal követte Nadányi is, aki azonban a nyár folyamán visszatérhetett Utrechtbe, hogy *respondens* lehessen a két említett vitatkozáson. Mindebből arra következtethetünk, hogy Enyedi korábban áttette székhelyét Frízföldre, míg Nadányi a nyár végén követhette, de télen már ismét Utrechtben voltak. 1659 folyamán azonban újra Franekerben lehettek, mert Nadányi üdvözlő verseket írt itteni vitatkozásokhoz.⁷¹

Nadányi 1659 augusztusáig élhetett tartósan Utrechtben, ahonnan Leidenbe távozott, ahol augusztus 29-én iratkozott be joghallgatónak.⁷² Később azonban akár többször is visszatért (Enyedivel együtt) Utrechtbe, hisz utóbbi 1660-ban itt doktorált. Közben többször megfordulhattak Amszterdamban is.

Enyedi franekeri tartózkodását 1659 folyamán arra is felhasználta, hogy – Püsökihez hasonlóan – részt vegyen a Wissenbach professzor *Codex*-kommentárját

⁶⁹ *Disputatio Juridica De Jure Pacis*, Quam Favente Deo Opt. Max. Sub Praesidio Clarissimi Consultissimique Viri D. Alberti Rusii, J. V. D. Ejusdemque Facultatis in Illustri Academia Lugduno-Batava Professoris Ordinarii. Publicae eruditorum disquisitioni subjicit Johannes Nadanyi, Panonius. Die 17. Januarij, horis locoque solitis (Lygdvni Batavorvm: Ex Officina Petri Leffen, Anno 1660). RMK III. 2114.

⁷⁰ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2762.

⁷¹ RMK III. nr. 2055. és nr. 2057. Természetesen az Utrecht és Franeker közötti viszonylag nagy távolság miatt az is elképzelhető, hogy levélben is küldhettek üdvözlő verseket egymásnak a diákok.

⁷² BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2763.

előkészítő vitatkozássorozaton.⁷³ Az eredetileg több részletben kiadott, a már megjelent köteteket folyamatosan az újonnan elkészült részekkel bővítő vállalkozás keretében Enyedi lehetőséget kapott arra, hogy a *Codex* IV. könyvének hét fejezetében található rendelkezések (*leges*) magyarázatát tartalmazó szövegen gyakorolhassa a jogi érvelést, elleshesse a jogtudósok módszertanát feldolgozva a Wissenbach által megfogalmazott szöveget. A *Codex* adott része elsősorban az adásvétel néhány részletkérdésével, közjogi szempontból is érdekes szabályával foglalkozik, így egyes elidegenítési és kiviteli tilalmakkal, az adásvételi szerződés megtámadásával, valamint – mai szemmel nézve távoli kapcsolatként – az apa gyermekeladási jogával és az eunuchokkal. A szöveg a tradicionális korabeli forrásmagyarázatok kissé iskolás változatát adja szolid irodalmi alapon, de utal a holland tartományok és a német bíróságok gyakorlatára is, illetve említ például – a spanyolok elleni háború kapcsán – „modern” kiviteli tilalmakat is.

Enyedi, aki *famulus*ként viselte gondját az ifjú Nadányinak, mindvégig jól kihasználta az adódó tanulási és vitatkozási lehetőségeket. Két gyakorlónak tekinthető vitatkozás után 1660. március 30-án doktori téziseit (*pro gradu doctoratus et privilegiis in. U. J. consequendis*) védhette meg az utrechti jogi kar engedélyével. Mint említettük, a korabeli észak-németalföldi szokások szerint a jelölteknek *sine praeside* kellett megvédeniük téziseiket. Ilyen esetben a téziszfüzet címlapján a mindenkori rektor – jelen esetben Enyedi korábbi leideni tanárának apja, Gisbert Voet – neve szerepelt.⁷⁴ Enyedi doktori eljárásának egyes eseményeit nem ismerjük, nem ismert, hogy milyen vizsgákat tett le a nyilvános vitatkozás előtt. Saját nyilatkozatából annyit tudunk, hogy a kar négy témát ajánlott fel neki

⁷³ *Disputationum Juridicarum XCV. & XCVI. Desumptae Ex Titulis XXXIX. XL. XLI. XLII. XLIII. XLIV. De hereditate vel actione vendita: Quae res vendi non possunt: Quae res exportari non debeant: de Eunuchis: de Patribus qui fil. distrax. de rescidendis vend. Lib. IV. Cod. Justin. Quas Sub Praesidio D. Johannis Jacobi Wissenbach, J. U. D. ejusdemque Facultatis in Celeberrima Frisiorum Academia Professoris Primarii, Fautoris & Praeceptoris sui aetatem venerandi, Publice ventilandum proponit Caspar Enyedi, Transylvano-Ungarus (Franekerae: Ex Officina Johannis Wellens, MDCLIX). RMK III. nr. 2055.*

⁷⁴ *Disputatio Juridica Inauguralis. De Lege Falcidia, Quam Solo Deo ter Opt. Max. Praeside Ex autoritate Magnifici D. R. D. Gisberti Voetii, S. S. Theologiae Doctoris, ejusdemque Facultatis in Incluta Academia Ultrajectina Professoris Celeberrimi, ibidemque verbi Divini ministri vigilantis. Nec non Consensu Amplissimi Senatus Academici, & Consultissimae Juridicae Facultatis Decreto. Pro gradu Doctoratus & privilegiis in U. J. consequendis Publice ventilandum proponit Caspar Enyedi, Transylvano-Hungarus. Ad diem 30. Martii, horâ locoque solitis (Ultrajecti: Ex Officinâ Johannis a Waesberge, Anno MDCLX). RMK III. nr. 2119.*

kidolgozásra, és ő ezek közül egy öröklési jogi kérdéskört választott:⁷⁵ a *lex Falcidia*, az örökhagyó – az örökösök személyén kívülieknek tett – egyedi juttatásait (*legata*) korlátozó római törvény feldolgozását vállalta.

Enyedi 14 oldalon, 15 tézisben először a hagyományrendelési kedvet visszaszorítani akaró törvény előképeivel, eredetével és névadójával foglalkozik, majd a tartalmát ismerteti a fennmaradt források és az irodalom alapján.⁷⁶ Ezután a felmerülő jogi problémák és értelmezési kérdések részletes elemzése következik: ki léphet fel a törvény alapján, ki ellen, milyen kivételek képzelhetők el ezen körökben. Hogyan kell kiszámítani a mentesülő örökrészt, felhívható-e a törvény a formátlan egyedi juttatásokkal (*fideicommissa*) szemben is? Milyen szabályok vonatkoznak az örökös visszatartási, illetve visszakövetelési lehetőségeire? Kitér arra is, mikor nem lehet hivatkozniuk az örökösöknek a törvény rendelkezéseire. Enyedi nem kerül el a vitatott, nehéz kérdések megválaszolását sem, s gyakran kreál gyakorlati példákat megoldásai megvilágítására. Mind az irodalom kezelésében, mind gondolatmentében olyan érett jogászként jelenik meg az olvasó előtt, aki átlátja az adott jogi probléma minden vonatkozását. Doktori dolgozata nem marad el a korabeli hasonló munkák kidolgozottsága és színvonala mögött.⁷⁷

A Hollandiában négy, illetve három jogi vitatkozással maguk után nyomot hagyó Nadányi János és Enyedi R. Gáspár sorsa sokáig párhuzamosan futott. Nadányi egészen 1664 végéig peregrinált.⁷⁸ Időközben talán többször is megfordult Enyedivel együtt Angliában: Cambridge-ben és Oxfordban is vannak nyomai ottlétüknek.⁷⁹ Talán éppen Angliában maradt el mellőle Enyedi, akinek későbbi sorsáról csak feltételezések állnak rendelkezésünkre. Az 1660-as évek elején több

⁷⁵ „... ex quatuor mihi ab Amlissima facultate juridica praescriptis materiis ... *Lege falcidiam interpretari illustriores moturus quaestione aggredior.*” Vö. *De Lege Falcidia* A₂.

⁷⁶ A rómaiak nagy előszeretettel rendelkeztek haláluk esetére külön-külön egyes vagyontárgyaikról, amelyeket – mintegy kivéve a hagyatékból – egyedi juttatásként tetszőleges személyeknek juttathattak. A rómaiak hagyományozási kedve sokszor oda vezetett, hogy az örökösök csak töredékét kapták meg az örökhagyó vagyonának, mivel az juttatásaival szinte kiüresítette a hagyatékot, s ez azt eredményezhette, hogy az örökösök nem fogadták el az örökséget, s így a végrendelet esetleg megdőlt. Több évszázados kísérletezés után fogadták el a Kr. e. I. században azt a törvényt (*lex Falcidia*), ami hosszabb távon is rendezte a problémát, előírva, hogy az örökösöknek legalább a tiszta hagyaték egynegyed részét hagyományoktól mentesen kell megkapniuk.

⁷⁷ A munka végén négy további vitakérdés (*corollaria*) található, amelyek a tézisek megvitatása után további diszkusszióra adtak lehetőséget a nyilvános védés alkalmával.

⁷⁸ P. SZABÓ, „Három...”, 194.

⁷⁹ GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789* (Budapest: ELTE Levéltár, 2005), nr. 34, nr. 132.

adat is igazolja hosszabb angliai tartózkodását,⁸⁰ 1663 októberében arról ír, hogy a latin nyelv oktatásából tartja fenn magát.⁸¹ 1664 után azonban már nem maradt fenn róla adat.

Az egyetlen olyan magyarországi (erdélyi) jogi doktor tudása, aki a tizenhetedik századi Hollandiában fokozatot szerzett, valószínűleg – a sors akaratából – elveszett a magyar jogi kultúra számára. Nadányi személyes sorsa sem igazolta vissza azt a megszerzett szakmai tudást, amelyről peregrinációja során számot adott, hiszen bár 1666-tól tanára lehetett a nagyenyedi kollégiumnak, de ottani tevékenységét nem kísérte siker és elismerés, s 1678-ban a nagykállói lelkészségbe üldözték onnan.⁸²

Mégis Enyedi és Nadányi törekvései is mutatják, hogy a teológián kívül más tudományokban is meg lehetett merítkezni a holland akadémiákon, és már a tizenhetedik század közepét körülölelő évtizedekben is alternatívát jelenthetett a szokásjog uralta magyar vidékekről származók számára is a mélyebb, tudós jogi ismeretek és tudományos módszerek elsajátítása.

Ezt igazolják további egyéni sorsok is. A hasonló nevű nagyszebeni királybíró fia, Colomann Gotzmeister itáliai (Padova, Bologna) jogi tanulmányait zárta le 1634-es leideni beiratkozásával,⁸³ majd szebeni tisztségviselő lett, bár inkább meglehetősen botrányos életével vált hírhedtté, ami még lázongáshoz is vezetett Nagyszébenben.⁸⁴

Alig valamivel később a nemes rendű kolozsvári Igaz Kálmán, mielőtt további három holland egyetemre is beiratkozott volna, franekeri teológiai tanulmányait jogiakkal párosította, és egy jogászprofesszornak írt köszöntő verset.⁸⁵ Hazatérése után Kolozsváron *rector primarius* lett, de puritanizmusa miatt elüldözték,

⁸⁰ GÖMÖRI György, „Magyar peregrinusok a XVII. századi Cambridge-ben”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 79, 2. sz. (1985): 194–202, 199.

⁸¹ F. BALOGH, „Egy magyar bujdosó a XVII. századból Jászberényi Pál, londoni tanár (1659–1670)”, *Vasárnapi Újság* (1866. szeptember 30.): 467–468, 467.

⁸² KOLTAY-KASTNER Jenő, „Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmusa”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 58, 3. sz. (1954): 284–296, 285; P. SZATHMÁRI Károly, *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története* (Nagyenyed: n. k, 1868), 148–152.

⁸³ Jogászként beiratkozik: 1634. 10. 30. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2584.

⁸⁴ SZILÁGYI Sándor, szerk., *Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel*, 11 köt. (Budapest: Akadémiai, 1886), 85–86, 444–445; SZABÓ Miklós és TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700* (Szeged: n. k, 1992), nr. 356.

⁸⁵ Franeker: 1646. 06. 30. jogászként; Utrecht: 1647; Harderwijk: 1648. 10. 26. teológusként; Groningen: 1649. 09. 06. teológusként. Vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 235, 1254, 2399, 2151; MÓZES Huba, „Vers- és jogtörténeti adalék 1647-ből”, *Magyar Könyvszemle* 116, 4. (2000): 492–493, 492.

s ezután több helyen volt lelkipásztor 1667-ben vagy 1668-ban bekövetkezett haláláig.⁸⁶

A brassói Valentinus Forgatz, miután 1650-ben jogi *disputatiót* védett Wittenbergben, ahol három évet töltött, és utána még Königsbergben is járt, 1651-ben iratkozott jogásznak Franekerben.⁸⁷

De nem csak erdélyi városok lakói érdeklődtek a holland jogi karok iránt. A bécsi születésű evangélikus soproni jegyző, Johannes Andreas Preining hasonló nevű fia Straßburg után és Jéna előtt látogatta valószínűleg több évig a leideni jogászprofesszorok előadásait az 1650-es évek elején,⁸⁸ s több hivatalt is viselve lett aztán élete delén Sopron városbírája.⁸⁹

Ugyanebben az időben a későbbi selmecbányai főbíró, Michael Reuter szintén leideni joghallgató volt.⁹⁰ Itteni beiratkozása előtt röviddel védett meg Danckában (Gdansk) egy *politica-disputatiót*. Utóbb Groningenben is járt.

A hazai kultúrtörténetben talán a legismertebb ezen korszak Hollandiában járt joghallgatói közül Samuel Brewer neve, aki már Wittenbergben is jogot hallgatott, mielőtt 1668-ban Leidenben jogra iratkozott volna.⁹¹ Samuel még peregrinációja előtt, 1664-ben átvette apja, Lorenz nevezetes löcsei nyomdáját, de utazásai alatt annak kezelését sógorára bízta. Leidenben hozzávetőleg egy évet töltött. 1669-ben már hazatért, és *I. U. Candidatus*-ként átvette a nyomda vezetését, valamint építeni kezdte politikai karrierjét, amely a képviselőtestületi tagságtól a tanácsosságon és eseti követi – adott esetben országgyűlési követi (1681 és 1683) – megbízásokon keresztül a bírói tisztség többszöri betöltéséig ívelt.⁹²

Mindenképpen megállapítható, hogy az ebben a néhány évtizedben a holland jogi karokon megfordult magyarországiak többségénél bizonyosan hasznosultak azok a szakmai ismeretek, melyeket az ottani professzorok kínáltak.

⁸⁶ SZABÓ és TONK, *Erdélyiek*, nr. 357; HEREPEI János, „Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár (1620–1667)”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II*, 344–357.

⁸⁷ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 294.

⁸⁸ Jogra iratkozott. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2724.

⁸⁹ HÁZI Jenő, *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*, I. köt. (Budapest: Akadémiai, 1982), nr. 1630.

⁹⁰ 1650. 08. 22-i beiratkozással joghallgatóként jegyzi: FR. TEUTSCH, „Die Studierenden aus Siebenbürgen an der Universität Leyden 1575–1875”, *Archiv für Siebenbürgische Landeskunde* 16, 2. (1881), 204–226, 212. BOZZAY és LADÁNYI, nr. 2725. teológusként tartja számon. Groningeni beiratkozása: BOZZAY és LADÁNYI, nr. 2165.

⁹¹ 1667-ban mint „LL. Stud.” írt üdvözlő verset Wittenbergben. Leideni beiratkozása: BOZZAY és LADÁNYI, nr. 2802.

⁹² PAVERCSIK Ilona, „A löcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században. I. rész”, in *Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, 353–408 (1979), 381–385.

2. A gyászévtizedtől számítható és a Rákóczi-szabadságharc végéig tartó következő korszakban bár ugyanannyi joghallgató adatait ismerjük, de mivel jogi *disputatio* nem maradt fenn ebből az időszakból, az eddiginél is kevesebbet tudunk az ekkor Észak-Németalföldön peregrináltak tanulmányairól és későbbi sorsáról is.

A leginkább dokumentált Teleki Pál „kavalier-utazása” az 1690-es évek második feléből. Az utazással kapcsolatos dokumentumokból kitűnik, hogy a Teleki neveltetéséért felelős személyek négyéves utazása folyamán a tudományok széles mezejét kínálták fel neki, amelyek között a jogtudomány is szerepelt.⁹³ Odera-Frankfurtban, majd három holland akadémián iratkozott be, s valószínűleg már itt is részt vett jogi foglalkozásokon. Marburgban jogot és történelmet hallgatott. Később Rákóczi tábornoka, Kolozs megye főispánja, illetve a kolozsvári református kollégium főgondnoka lett. Művelt főúrként valószínűleg nem elsősorban jogi ismeretei voltak meghatározóak pályafutásában.

Szintén az erdélyi főnemesség sorából került ki Bethlen Mihály, aki világlátó útja során nyolchónapos franekeri tartózkodása alatt jogot is tanult.⁹⁴ Előtte szintén jogot hallgatott Odera-Frankfurtban. Franeker után szinte egész Európát beutazta, Angliába is eljutott. Négyéves *kavalierstourja* befejezése után csak néhány évet élt a Rákóczi-szabadságharc nehéz viszonyai között (1706-ban halt meg). Beteges lévén nem foglalhatta el az apja által számára biztosított máramarosi főispáni széket.

⁹³ Enyedi István, a nagyenyedi kollégium teológiai professzora, Teleki korábbi tanára így ajánlja figyelmébe a holland egyetemeket és (egyebek mellett) a jogtanulás szükségességét 1696 júniusában: „Kglmednek magát, Vrfi, gyakorolni kell a’ Literaturában, Iusban, in disciplinis Mathematicis, kívált Architectura militari, de már Belgiumban a’ Theologicum studiumhozis hozzá kell jobban nyúltni. [...] A’ mint értem a’ Lejdai Academiát, kglmetek ott a’ Mathesishez nagyobb kölcséggel jut, mint másutt, de a’ Jus és Literatura, et concursus omnium undique nationum ad literarum studia nagyobb divatban vagyon. Ultrajectumbannis ugy értem, mind Iusban, mind Literaturában, mind penig Mathesisban jeles emberek vadnak [...] mennyen Groningára, ott az Academiát meg látván /:mellynek épülete igen czudar modon van ugyan, de arra nem kellene hajtani, csak Professorok volnának:/s a’ Professorokkal ismerkedven, [megy] mennyen Groningából Franekérában, s ott a’ Mathesist, lust s Theológiát tanullya Kglmetek.” Vö. FONT Zsuzsa, szerk., *Teleki Pál külföldi tanulmányútja: levelek, számadások, iratok 1695–1700* (Szeged: Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1999), 105.

⁹⁴ Apja, Miklós, a későbbi erdélyi kancellár is eljutott Hollandiába, Leidenben és Utrechtben is tanult, előbbi helyen politikai ismeretekkel vértette fel magát. Az apa beiratkozása Leidenben 1663. 05. 02, a fiáé Franekerben: 1692. 11. 20. Vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2773, nr. 525. SZABÓ és TONK, *Erdélyiek*, nr. 2133; LUKINICH Imre, *A bethleni gr. Bethlen család története* (Budapest: Athenaeum, 1927), 463–466. Ld. még *Bethlen Mihály útinaplója 1690–1695*, szerk. JANKOVICS József (Budapest: Magyar Helikon, 1981).

A nemesi származású ifjak jogi ismeretek iránti némileg megélénkülő érdeklődését példázza az észak-magyarországi Szirmai Tamás leideni beiratkozása is a jogi karra.⁹⁵ Itt legalább három évet élt, s hazatérte után fontos megyei tisztségeket töltött be: 1713-ban Torna megye főispánja, 1714-től királyi tanácsos, majd Sáros megye főispánja volt.

A köznemesek jogi ismeretek iránti nyitottságát mutatja a román ajkú karánsebesi Mihail Halici (Michel Halicius) példája is. Bázeli tanulmányok után Leidenben 1679-től – mai tudásunk szerint – 1685-ig hallgatott jogot. Közben Angliában is megfordult, s – egyes feltételezések szerint⁹⁶ – egy angol ifjú *famulus*aként tért vissza Leidenbe, s ezen jövedelméből finanszírozta feltűnően hosszú egyetemi tanulmányait. Megszerzett tudása azonban elveszett szülőföldje számára, mivel minden valószínűség szerint Angliában telepedett le.⁹⁷

Ebben a néhány évtizedben is találunk a jogra beiratkozottak között olyanokat, akik a nagyobb hazai városokból indultak tanulmányi útjukra, és visszatérve itthon kamatoztathatták megszerzett tudásukat. A csaknem féltucatnyi ismeretlen sorsú erdélyi szász peregrinus mellett megemlíthető a debreceni Dobozi István, aki Franekerben és Leidenben is tanult, utóbbi helyen *juris studiosus*ként iratkozott be. Két évet tölthetett el az akadémián, s utóbb Oxfordban is járt.⁹⁸ Hasonnevű apja Debrecen tízszer újraválasztott főbírája volt, aki maga is peregrinált fiatalabb korában.⁹⁹ Az ifjabb István hazatérése után csatlakozott II. Rákóczi Ferenc mozgalomához, s 1709–10-ben a magyarországi protestáns rendek és a fejedelem követeként tevékenykedett Poroszországban, Hollandiában és Angliában. Fiatalon, a szabadságharc vége előtt hunyt el Debrecenben.¹⁰⁰

⁹⁵ Eredeti családneve Dessewfy volt, s rokoni örökbefogadás révén kapta új nevét. Beiratkozására vö. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2971. Annyiban javítanunk kell az említett helyen hozott adatokat, hogy a greifswaldi egyetemre – utóbb több megye táblabírájaként tevékenykedő, majd katonai hírnevet szerző – rokona iratkozott be, vagyis ebben a korban két hasonló nemesi származású peregrinus is élt. NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 10. köt. (Pest: n. k., 1863), 745–746.

⁹⁶ Beiratkozása: 1679. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2849; KÖLLŐ Károly, „Szempontok ifjú Halici Mihály 1674 utáni életútjának, németalföldi és angliai munkásságának felderítéséhez”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 22, 2. sz. (1978): 191–201, 193–194.

⁹⁷ KÖLLŐ, „Szempontok...”, 200.

⁹⁸ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 605, 2954; KATHONA Géza, „A debreceni és sárospataki tanulók részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban 1623-tól 1711-ig”, *Theológiai Szemle* 22, 2. sz. (1979): 89–94, 92.

⁹⁹ BALOGH István, *Dobozi István debreceni főbíró levelei gr. Károlyi Sándorhoz 1703–1709*, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 14. (Debrecen: HBML, 1986), 6–10.

¹⁰⁰ Balogh, *Dobozi...*, 10.

Az ország nyugati felén is találunk polgári származású ifút, aki komoly jogi tanulmányait folytatandó érkezett Leidenbe a tizennyolcadik század legelején: a pozsonyi Ferdinand Rayger egy rövidebb altdorfi, illetve több mint négyévi hallei tartózkodás után – ahol valószínűleg végig jogot tanult, és disputált is – érkezett Leidenbe, és iratkozott be a juristák közé.¹⁰¹ Halléban nem kisebb személyiség volt vitatkozásának¹⁰² *praesese*, mint az a Samuel Stryk professzor, aki egyik munkája címével egy egész jogtudományi korszaknak (*usus modernus Pandectarum*) adott nevet.¹⁰³ Tehát még a hallei egyetemen, kora legnevesebb jogásztól tanuló Rayger is látott abban fantáziát, hogy Leidenben további jogi foglalkozásokon vegyen részt. Későbbi sorsáról nincs információnk.

A most vizsgált néhány évtized peregrinusai láthatólag jól kihasználták a német és holland *usus modernus* oktatási vonatkozásai által kínált lehetőségeket. Tanulmányaik és sorsuk további felderítése jelentősen gazdagíthatná az ismeretek recepciójával kapcsolatos tudásunkat.

3. A tizennyolcadik század második évtizedével kezdődő, ötven évet felölelő időszakban sem lankadt a hollandiai jogi karok iránti érdeklődés hazánk fiai részéről. Néhány főnemesi sarj ismét megtalálható a – főleg – leideni joghallgatók között. Egy-egy Eszterházy, Erdődy, illetve Draskovich gróf mellett, akik – valószínűleg egy átfogó európai utazás keretében – az 1720-as és 1730-as években katolikusként iratkoztak be Leidenbe, mindenképpen kiemelendő Bánffy Farkas báró személye, aki szintén itt tanult jogot,¹⁰⁴ s lett később az erdélyi királyi tábla ülnöke, majd elnöke, királyi kamarás és udvarmester, végül Erdély királyi főbiztosa.¹⁰⁵ Talán együtt indultak vándorútra Székely Ádám báróval, aki ugyanabban a hónapban immatrikulált Leidenben,¹⁰⁶ s egy éven át jogi és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. A később Bázalba is eljutó, majd európai körutazást tevő Székely talán már a holland egyetemen indíttatást kapott arra, hogy egy pedagógiai munkája átültetésével

¹⁰¹ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2961.

¹⁰² RMK III. nr. 4184.

¹⁰³ Hagen HOF, „Samuel Stryk (1640–1710)”, in *Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, Hg. Gerd KLEINHEYER und Jan SCHRÖDER (Heidelberg, C.F. Müller, 1996), 404–408; K[laus] LUIG, „Stryk, Samuel (1640–1710)”, in *Juristen: Ein biografisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Hg. Michael STOLLEIS (München: C.H. Beck, 2001), 607–608.

¹⁰⁴ Beiratkozott: 1747. II. 29. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 3059.

¹⁰⁵ SZABÓ Miklós és SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849* (Marosvásárhely: Mentor, 1998), nr. 210.

¹⁰⁶ 1747. II. 03. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 3060; SZABÓ és SZÖGI, *Erdélyi...*, nr. 3906.

John Locke első magyar fordítója legyen. Utóbb neves könyvgyűjtő, császári királyi kamarás, valamint az erdélyi református alapítványok és iskolák gondnoka lett.

Bár két évig tartó jogi tanulmányai csak Halléban igazolhatók, de 1748-ban beiratkozván Utrechtben¹⁰⁷ is eltöltött valamennyi időt Domokos Lajos, Debrecen későbbi jegyzője (1751), főjegyzője (1763) és főbírája (1774), korának egyik legtekintélyesebb tiszántúli református világi személyisége. Volt Bihar vármegye alispánja és országgyűlési követe is.

Hatástörténeti szempontból ebben az időszakban kétségkívül a legnagyobb befolyással a hazai jogi műveltségre Albisi Csomós Mihály, későbbi kolozsvári jogtanár lehetett, ezért az ő tanulmányaival és későbbi pályájával valamivel részletesebben foglalkozhatunk.

Albisi Csomós (Tsomos) Mihály (1722–1796), eredményes kolozsvári református kollégiumbéli tanulmányai után 1751-ben indult peregrinációra kancelláriai engedéllyel. 1751 októberében az odera-menti Frankfurtban iratkozott be,¹⁰⁸ ahol már jogot hallgatott Johann Ludwig Uhl¹⁰⁹ jogtanártól. 1752. május 24-én teológusként iratkozott be Leidenben.¹¹⁰ A teológushallgatók számára fenntartott Staaten Collegében lakott és tanult 1752 nyara és 1755 nyara között.¹¹¹ Teológiai, történelmi és nyelvészeti tanulmányok mellett intenzíven foglalkozott a jogtudománnyal is. A Csomós által utóbb nyilvánosságra hozott igazolásokból az tűnik ki, hogy három éven keresztül látogatta Johann Conrad Rücker professzor¹¹² pol-

¹⁰⁷ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 1661; RÉVÉSZ Imre, *Bécs Debrecen ellen: Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből* (Budapest: Akadémiai, 1966). Peregrinációjában Domokos hűséges társa lehetett a szintén debreceni Kuti István. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 1664.

¹⁰⁸ TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon (1694–1789)* (Budapest: ELTE Levéltára, 2004), nr. 504.

¹⁰⁹ August Ritter von EISENHART, „Uhl, Johann Ludwig”, in *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 39 (Leipzig: Duncker & Humblot, 1895), 145–146.

¹¹⁰ BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 3068.

¹¹¹ BOZZAY, *Die Peregrination...*, 253.

¹¹² J. C. Rücker (1691–1778) német származású magánjogász 1734–1769 között oktatott Leidenben. Munkái alapján az észak-németalföldi elegáns irányzat tipikus képviselőjének minősíthető. Robert FEENSTRA, „Die Leydener Juristische Fakultät im 17. und 18. Jahrhundert: Einige neuere Forschungsergebnisse”, in *Leipziger Beiträge zur Universitätsgeschichte*, vol. 1, 43–53 (Leipzig: Karl-Marx-Universität, 1987), 45; J. van KUYK, „Rücker (Joannes Conradus)”, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* vol. 2, red. Petrus Johannes BLOK en Philipp Christiaan MOLHUYSEN (Leiden: A.W. Sijthoff, 1912), coll. 1240–1241.

gári jogi előadásait. Egy éven át a magánjogász Gerlach Scheltinga¹¹³ római jogi (*Pandectae*) előadásait, valamint ugyancsak három éven át a közjogász Andreas Weiss¹¹⁴ természet- és nemzetközi jog kurzusát végezte, s utóbbinál köz-, hűbér- és egyházjogot is hallgatott.¹¹⁵

Csomós mellett, hogy teológushallgatók emlékkönyvébe írt, bizony jogász körökben is forgott, hiszen több jogászdoktori *dissertatio*hoz írt üdvözlő verset. Már 1754 márciusában találkozunk egy ilyen versével,¹¹⁶ majd 1755 szeptemberében, talán még Leidenben tartózkodva tisztelte meg egyik diáktársát, sőt egy 1756. január 30-án védett dolgozathoz Erdélyből keltezve (1755. november) írt üdvözlő verset.¹¹⁷

Csomós 1755-ös hazatérése után másfél éven át az erdélyi királyi táblán, báró Bánffy Farkas elnök mellett (kinek fia szintén leideni jogász peregrinus volt)¹¹⁸ mint *assessor* működött. 1757 augusztusában kérvényt nyújtott be az erdélyi főkonzisztóriumhoz, amelyben – Leidenből magával hozott igazolásaival alátámasztva – jogtanári állásért folyamodott valamelyik erdélyi kollégiumban. A kérelem meghallgatásra került, és már az év szeptemberében a konzisztórium által finanszírozott tanári állást kapott, lakhatással a kolozsvári református kollégiumban. Működését tehát már az 1757–58-as tanév elején megkezdte, ünnepélyes beiktatására 1758 januárjában került sor.¹¹⁹ Eleinte csak a *jurisprudentiae cultor* titulussal illették, de 1759-től már professzorként említik a kollégiumi iratok.

¹¹³ G. Scheltinga (1708–1765) deventeri, majd leideni jogászprofesszor, elsősorban tanárként szerzett nevet magának. J. van KUYK, „Scheltinga (Gerlach)”, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 3, coll. 1131.

¹¹⁴ A. Weiss (1713–1792) Bázélban volt a természet- és nemzetközi jog tanára. Leidenben inkább mint az orániai trónörökös nevelője (1759–1766) ismert, s csak néhány alkalmi irat maradt utána professzori időszakából (1747–1760). Vö. Werner KUNDERT, „Andreas Weiss (1713–1792) Professor des Naturrechts und des öffentlichen Rechts in Basel und Leiden”, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 49 (1981): 101–126.

¹¹⁵ TÖRÖK István, *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium története* (Kolozsvár: Stief Jenő és társa, 1905), 58.

¹¹⁶ A későbbi nymegeni tanácsos (1758-tól) és polgármester, Hendrik Willem van Grootenray dolgozatához írt hosszú latin verset. Vö. *Naamregister van alle de heeren leden der regeering in de Verenigde Provinciën [...]* (Amsterdam: Ottens en Schouten, 1773), 10.

¹¹⁷ Jacob Karsseboom, későbbi dordrechtii secretarius dolgozatához küldött baráti sorokat.

¹¹⁸ NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 1. köt. (Pest: n. k, 1857), 168; BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 3059.

¹¹⁹ Kinyomtatott „székfoglalója”: Michaelis Tsomos, *Oratio inauguralis. In Qua ortus, Progressus, fataque Jurisprudentiae Transsilvanico-Hungaricae, Inde Usque A Prima Nascentis Imperii Hungarici Origine, In Brevi Quasi Tabella Delineatur*. Habita XVIII. Januarii, Anno MDCCLVIII. Quum in Illustri Collegio Reformatorum Claudiopolitano Ordinarias Jurisprudentiae Praelectiones Auspicaretur (Claudiopoli Transsilvanorum: per Stephanum Páldi, Anno 1758).

Érdekes, a leideni éveikhez köthető közjátéknak tekinthetjük azt a kérelmét, amelyet – valószínűleg tanári pozíciója és tekintélye megerősítése érdekében – a leideni jogi karhoz nyújtott be 1759 végén. Volt leideni tanára, Rücker közvetítésével Csomós kérte az egyetemi szenátust, hogy mivel a Staaten College *alumnus*aként évekkorábban jogi tanulmányokkal is foglalkozott, amit Scheltinga, Rücker és Weiss professzorok bizonyítványaival is igazolt, részére *in absentia* adják meg a jogászdoktori fokozatot. Kérését alátámasztandó elküldte azon értekezésének Kolozsváron kinyomtatott változatát,¹²⁰ amelyet korábban Weiss professzor indíttatására még Leidenben készített.¹²¹ A szenátus azonban azzal az indokkal, hogy ilyen esetben a fakultásnak kell a kérelmet benyújtani, napirendre tért a kérdés felett, és nem ítélte oda a fokozatot.¹²² Az ügy későbbi kimeneteléről nincs tudomásunk.

Ezen egyedi eset azért érdekes, mert Csomós egy utólagosan kinyomott *disputatio*ja alapján kívánt doktorálni, felhasználva azokat a bizonyítványokat, amelyeket néhány évvel korábban professzoraitól kapott, s amelyeket az említett nyomtatványban¹²³ ki is nyomtattatott (lásd 2. kép). Maga a több mint 60 oldalas

¹²⁰ *Dissertatio Juris Publici De Jure, Quod Dicitur Postliminii, Quam Auxiliante et favente Summo Numine, in Celeberrimum Academi Lugduno-Batava, horis subsecivis in Schedas conjecit; redux vero Patriam quasi Postliminio, ex auctoritate Excelsi Regii in Transsilvania Gubenii revisam, publici Juris fecit Meichaele Tsomos, Illustris Collegii Reform. Caludiop. Professor Juris renunciatus (Claudiopoli Transsilvanorum: Impr. per Stephanum Páldi, Anno MDCCLVII).*

¹²¹ „... Andrae VVeis, J.V.D. ... *benignum de ea accipissem judicium, (qui et Auctor svasorque fuit, un in exhibendo Specimine, hanc, et non aliam pertractarem materiam) quoque ideo, praesidii loco ad calcem hujus Opellae adjiciendum nequaquam dubitavi.*”

¹²² A szenátus jegyzőkönyvéből: 1759 „Dec. 7. „Rettulit Rector Magn. significatum sibi a Clariss. Ruckero fuisse ante aliquot annos hac in Academia Hungarum, Michaellem Tzomos; in album studiorum receptum esse a Rectore Magn. Weis; fuisse hic per triennium, studiis Iuridicis operam dedisse; nunc Professorem Iuris Claudiopoli creatum, per litteras rogasse Cl. Ruckerum, ut I.U.Doctor absens creetur; persolutorum honorarium. misisse dissertationem Iuridicam, quam ediderit; cui inserta sint de studiis suis Iuridicis testimonia trium huius Academiae Professorum, Clariss. Reckeri, Scheltinga, Weis. Litteras Cl. Rucker praelegit, disserationem exhibuit.... Quod vero ad studia Hungari illius attinet, intellectum est, huc Claudiopoli missum in Collegium Theologicum Ordinum, ut Theologicis vacaret; vacasse autem etiam Iuridicis.”

„1759. Dec. 21. Rector Magn. iterum rogavit, annuendumne sit petitioni Tzomosi, ut in se, quamvis absentem, gradus Doctoratus in Iure conferatur; de quo a.d. 7. et 15. Praelegitque, quae Actuarii, absen ab hoc consensu, exhibuerat ex Ante Actis, huc quoadam modo pertinentia.... Senatus decrevit, petitionis rationem habendam non esse, nisi facultas Iuridica id petat; eaque si petat, denuo deliberandum esse.” Philipp Christiaan MOLHUYSEN, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*, V. (’S-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1921), 439–440; BOZZAY, *Die Peregrination*...., 171.

¹²³ Ezen, 1755 júniusában-júliusában keltezett *testimonium*ok egyikében Rücker igazolja, hogy Csomós három évig látogatta nyilvános előadásait és magánfoglalkozásait (*in universum Jus Civile*) és

DISSERTATIO ^{m 588}
JURIS PUBLICI,
DE ^{L. 166.}
J U R E,
QUOD DICITUR
POSTLIMINII.

QUAM,

Auxiliante et favente Summo Numine, in Celeberrima
ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA, horis subsecivis in Schedas
conjecit; redux vero in Patriam quasi Postliminio, ex
auctoritate EXCELSI REGII in TRANSILVANIA GUBERNII
revisam, publici juris fecit.

MICHAEL CSOMÓS,
Illustris Collegii Reform. Claudiop. PROFESSOR JURIS renunciatus.

DEBRECENI REFORMÁCIÓS
KÖNYVTÁRA

CLAUDIOPOLI TRANSILVANORUM.

Impr. PER STEPHANUM PÁLDI, Anno MDCCLVII.

2. kép. Csomós Mihály leideni disputációjának Kolozsváron
nyomatott füzet 1757-ből (Tiszántúli Református Egyházkerületi
Nagykönyvtár és Teológiai Szakkönyvtár, Debrecen)

olyan eredményeket mutatott fel, amelyek révén – ha körülményei kívánák – kétségtelenül méltó lenni a doktori címre (*...Juris Doctoris Titulum et Dignitatem, se res ejus ferrent et postularent, sine controversia promereretur*). Scheltinga azt nyilatkozta, hogy Csomós bármely tisztség betöltésére alkalmas lehet tanulmányai alapján (*...ipsum se satis idoneum reddet ad applicationem ejus pro re nata, uti oportet in quibuscumque circumstantiis faciendam.*) Weiss a természetjogban és nemzetközi jogban tett előrehaladást emeli ki, s hogy Csomós tanult nála holland közjogot, valamint egyházjogot és hűbérjogot is. A dolgozatot ismeri (Csomós szerint a témát neki Weiss adta), s a jelöltet alkalmasnak találja közfunkciók ellátására, vagy a jogtanári állás betöltésére is (*...Virum hunc Juvenem Patriae redditu, tam in negotiis publicis, qua min tradendis apud studiosam Juventutem, variis Jurisprudentiae partibus, utilissimam praestitutum fore operam.*).

értekezés – amelyhez erdélyi ismerősök, köztük Pápai Páriz Ferenc írtak üdvözlőverseket – egy önmagában is érdekes jogi kérdést jár körül a római jog, valamint a természet- és nemzetközi jog korban használatos irodalma jelentős részének figyelembe vételével. A római jogban kialakult, ún. *jus postliminii* elvét és római kori, valamint modern gyakorlatát járja körül a szerző. Hogyan szerezhetik vissza a háborúban hadifogságba esett, de onnan hosszú idő után visszatért katonák a jogállásukat, vagyonukat és személyes jogaikat? A római jogi forrásokból kiindulva de saját kora problémáira koncentrálna foglalkozik Csomós a *jus postliminii* fogalmával, azokkal a személyekkel, akik számíthatnak az elv kedvező következményeivel, és részletesen vizsgálja, hogy mi lehet a tárgya a jogvisszaszerzésnek. Mindezt teszi a juszteniánuszi jogforrások, az ókori írók és történetírók, a korábbi századok európai jogtudósai (Alciatus, Cujacius, Coccejus stb.) műveinek felhasználásával. Jelentőséget kapnak azonban az észak-németalföldi magánjogi szerzők, az elegáns jogtudomány képviselői (Bynkershoek, Huber és mások) és különösen a háború és béke jogával, a kibontakozó nemzetközi joggal és a természetjoggal foglalkozó legfontosabb szerzők (Pufendorf, Thomasius), de mindenekelőtt Grotius. Utóbbi a munkában legtöbbször hivatkozott szerző. Különös színezetet ad a munkának, hogy Csomós több esetben a magyar jogszokásokhoz is kapcsolatot keres, Werbőczy és Kithonich munkáját segítségül hívva.

Albisi Csomós Mihály nem tekinthető termékeny jogi írónak, de említett munkája mindenképpen jelentős, és Grotius recepciójának egyik kései bizonyítéka. Talán Grotius nem került volna ennyire előtérbe, ha Csomós nem Leidenben tanul. Az ott, Weiss professzortól tanultak vezethették el aztán Grotiustól Pufendorfhoz, akinek egyik fontos munkáját¹²⁴ Csomós tanári pályája delén, 1773-ban – éppen száz évvel a munka első megjelenése után – rendezte sajtó alá Kolozsváron, valószínűleg tankönyvi jelentőséget tulajdonítva a műnek. Csomós a munkához egy hosszabb ajánlást írt, amely gróf Czegei Wass Sámuelhez szól, s amelyben Csomós hosszan méltatja Pufendorf jelentőségét. Különös jelentőséget nyer ez a tény akkor, ha belegondolunk, hogy a bécsi egyetem jogoktatásának 1753-as reformjában, valamint a nagyszombati jogi kar 1760-as megújításában jelentős

¹²⁴ *Samuelis Pufendorfii, De officio hominis et civis secundum legem naturalem, libri duo. Cum J. Barbeyracii notis, & examine censurae Leibnitianae. Ex Gallico in Latinum sermonem transtulit S. Masson. Editio quarta, emendata & locupletata a Ch. F. Ayrmanno* (Claudiopoli: Typis Collegii Reform., 1773); PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, 3. köt. (Budapest: Dobrowsky Ágost, 1891), 155.

szerepet kapó természetjog éppen a könyv kiadásának idejében már a Martini által fémjelzett abszolutisztikus irány felé való ferdülés jeleit mutatta.¹²⁵

Csomós egyébként csaknem negyven éven át elsősorban jogi tárgyakat (római jog, a magyarországi és erdélyi szokásjog elmélete, természetjog) oktatott, igaz 1768-tól a magyar történelem oktatását is rábízta, külön javadalmazás mellett.¹²⁶ Jogi órái alapjául Samuel Pufendorf *De jure naturae et gentium*-át és előbb említett művét, valamint a német származású, de az 1670-es években Leidenben oktató Johann Friedrich Böckelman¹²⁷ munkáját (*Compendium Institutionum Imp. Justiniani*) használta elsősorban.¹²⁸

Nem ismerve ugyan a kolozsvári református kollégium hallgatói létszámait a tizennyolcadik század második felében, mindenesetre feltételezhetjük, hogy az irodalmilag nem nagyon termékeny, de hosszú évtizedekig a katedrán ülő Csomós Mihály oktatásának hatására – elsősorban a természetjogi, de a római jogi tanok tekintetében is – érvényesült hollandiai tanulmányainak hozadéka.

4. A tizennyolcadik század utolsó harmadában a jogtanulással kapcsolatba hozható észak-németalföldi peregrinusaink száma elapadt, 1759 után már csak hat személy neve merült fel ebben a vonatkozásban. Közülük hárman – a Teleki család jeles képviselői – azért kerültek be adatbázisunkba, mert nagy ívű európai tanulmányútjuk során – ha nem is elsődlegesen, de – jogi ismeretek megszerzésére

¹²⁵ A kérdéskörre vö. SZÜCS Zoltán Gábor, „Természet, jog, teológia: Egy fejezet a politikai diskurzus történetéből a 18. századi Magyarországon”, *Aetas* 26, 2. sz. (2011): 99–115.

¹²⁶ Pályája vége felé, az 1791–92-es tanévben Jusztiniánusz *Institutióit* és a hazai történelmet tanította, emellett a nemes ifjakat *privatim* Werbőczy Tripartitumára és az erdélyi törvényekre oktatta. TÖRÖK István, *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium története*, 2. köt. (Kolozsvár: Stief Jenő és társa, 1905), 60.

¹²⁷ Munkásságára vö. Robert FEENSTRA, „Johann Friedrich Böckelmann (1632–1681): Een markant Leids hoogleraar in de rechten”, in *Bestuurders en Geleerden*, red. J. J. WOLTJER en S. GROENVELD (Leiden: De Bataafsche Leeuw, é. n.), 137–150; FEENSTRA, *Die Leydener...*, 45. Leideni tanársága (1670–81) nagy jelentőségű a holland tudomány számára, mivel új módszert vezetett be: előadásai nem a *Corpus Juris* egyes részein alapultak, hanem *compendium*okon, rövid tankönyveken, melyek a *Corpus Juris*-ből vett kivonatoknak tekinthetők. Az általa írt *Compendium Institutionum* a tizenkilencedik századig hatott.

¹²⁸ TÖRÖK István, *A Kolozsvári Ev. Ref. Collegium története*, 1–2. köt. (Kolozsvár: Stief Jenő és társa, 1905), 1: 246, 2: 60; JAKAB Elek, *Kolozsvár története III* (Budapest: Egyetemi Könyvnyomda, 1888), 353. Csomósnak viszonylag nagy könyvtára lehetett, hiszen a vásárhelyi kollégium halála után (1796) háromtucat könyvét vásárolta meg. SEBESTYÉN Mihály, „A marosvásárhelyi egykori református kollégium diákkönyvtárosainak számadásai 1765–1800”, *Magyar Könyvszemle* 110, 4. sz. (1994): 357–375, 366.

is törekedtek. Teleki József, az ő másod-unokatestvére, Ádám és mostohanagybátyja, Sámuel szinte egy időben tanultak Bázelen. József naplójában utal arra, hogy kilenc hónap alatt magánkollégiumok keretében a fizika és matematika mellett szorgalmasan foglalkozott jogtudományokkal is.¹²⁹ Ezt tudhatjuk Ádám-ról, illetve a később hozzájuk csatlakozó Sámuelről is, aki naplója szerint csaknem egy éven át hallgatta a jusztriniánuszi Intitúciókat és jogtörténetet.¹³⁰ Utóbb valamennyien eljutottak Hollandiába is. Jártak Utrechtben, s Sámuel kivételével beiratkoztak a leideni jogi karra,¹³¹ de például József a városban mindössze négy hónapot tölthetett, abból is két hónap a szünidőre esett. Ennek ellenére József bejárt Andreas Weiss óráira. Az utazásra szánt idő lejárta miatt a leideni (jog) tanulás nem teljesezhetett ki, s ezt József – naplójának tanúsága szerint – nagyon sajnálta.¹³² Az európai szellemiségű József későbbi pályafutására nagy hatással volt természetjogi megalapozottságú gondolkodása.¹³³ Hármuk közül Sámuel emelkedett a legmagasabb hivatali polcra, hiszen csaknem harminc éven át Erdély udvari kancellárja volt. József és Ádám inkább vármegyei szinten töltöttek be fontos tisztségeket, ahol jelentős hasznát vehették európai műveltségüknek.¹³⁴

Érdekes módon erre a korszakra esik két hollandiai jogi doktori fokozatszerzés is. A két jogász, akik eljutottak a jogászképzés csúcsára, szinte csak ezen tény által ismertek a magyar művelődéstörténetben, életsorsuk feltárása a jövő feladata lehet. Kettejük közül az idősebb, Szalontai Sándor Harderwijkben tanult jogot az 1760-as évek elején,¹³⁵ s tanulmányait egy doktori *dissertatio* megvédésével koronázta meg. Beiratkozása után pusztán egy nappal már meg is védte dolgozatát, mely tényből talán arra következtethetünk, hogy hosszabban tartózkodhatott Harderwijkben beiratkozás nélkül, s a formai előírások miatt iratkozott be a jogászok közé. Lehetséges azonban az is, hogy csak a védelem miatt utazott Harderwijkbe

¹²⁹ F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó* (Budapest: Akadémiai, 1983), 25, 70; TOLNAI Gábor, szerk., *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában. Teleki József utazásai, 1759–1761* (Budapest: Akadémiai, 1987), 18.

¹³⁰ IFJ. BIÁS István, szerk., *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759–1763* (Marosvásárhely, n. k, 1908), 44.

¹³¹ 1760. 07. 07. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 3085, 86.

¹³² F. CSANAK Dóra, „A naplóíró Teleki József”, *Erdélyi Múzeum* 55, 3–4. sz. (1993): 24–33.

¹³³ F. CSANAK, *Két korszak...*, 46.

¹³⁴ SZABÓ és SZÖGI, nr. 4011, 4019, 4026.

¹³⁵ Beiratkozott: 1762. 10. 04-én, és egy nappal később már védett is. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 2430.

a kész dolgozatával. A források szerint Deventerben is tanult, s lehet, hogy ott készült fel a vizsgáira.¹³⁶ Későbbi sorsa ismeretlen.

Szerencsésebb helyzetben vagyunk a másik „kései” jogi doktorral: a sárospataki származású Komjáti Ábrahám (Kazinczy gyerekkori barátja) 1782-ben Utrechtben mérette meg magát doktori *disputación*-on, miután a *Stipendium Bernardinum* támogatottjaként több éven át (1777-től megszakításokkal) tanult itt, valószínűleg elsősorban teológiát.¹³⁷ Első beiratkozása után öt évvel, 1782. június 12-én védte meg testes, 90 oldalra rúgó dolgozatát.¹³⁸

A munka személyes indítástól sem mentes témája nem más, mint annak lehetősége, hogy az uralkodó megtilthatja alattvalóinak a birodalma elhagyását. Komjáti ugyanis engedély nélkül távozott Magyarországról, amikor peregrinációra indult, és sokáig nem is tudott hazatérni.

A természetjogi, pufendorfi és thomasiusi gondolatokból kiindulva és más természetjogászok – köztük több holland szerző – munkáira is sűrűn hivatkozva próbál Komjáti azon keskeny ösvényen mozogni, amely a polgári szabadság és az uralkodói felségjogok között húzódik a *jus migrandi*, illetve *emigrandi* kérdésében. Négy fejezetre osztott munkájában végül is arra a következtetésre jut, hogy a fejedelemnek a közjó szem előtt tartásával joga van megtiltani alattvalóinak az ország elhagyását. Az első fejezetben az elméleti alapokat fekteti le sok szó szerinti idézettel Grotius, Pufendorf és Thomasius műveiből, történeti példákat, római jogi forrásokat és azok kommentárjait is elővéve, s különbséget téve az emigráció különböző típusai között. Végkövetkeztetésében arra jut, hogy a közösség és az uralkodó felségjoguknál fogva megakadályozhatja a kivándorlást. A második fejezetben azokat a kivételes eseteket veszi számba, amikor a fejedelemnek mégis meg kell engedni az emigrációt. Ebben a fejezetben történelmi és aktuális szokásjogi és írott jogi példákat hoz elsősorban olyan esetekre, amikor az uralkodónak bizonyos vagyoni haszna van a népesség mozgásából, vagy abból, hogy más uralkodók

¹³⁶ *De Rege Romanorum Juxta Auream Bullam Vivo Imperatore Indistincte non Eligendo* (Harderwijk: Johann Moojen, 1762) című munkáját eddig nem sikerült fellelni. Egyes adatok szerint a Stadsarchief en Atheneumbibliotheek Deventer két példányt is őriz a műből.

¹³⁷ Többször is találunk beiratkozási adatot a forrásokban. 1777, 1778–1780 között. BOZZAY és LADÁNYI, *Magyarországi diákok...*, nr. 1846.

¹³⁸ *Disputatio Juridica De Venia Discedendi e Civitate a Principe Impetranda* quam Annuente Rectoris magnifici Francisci Burmanni ... nec Non Amplissimi Senatus Academici consensu, et Nobilissimae Facultatis Juridicae decreto, Summisque in Utroque Jure Honoribus & Privilegiis, jure ac legitime consequendis; Die XII. Juni MDCCLXXXII. H. L. Q. S. Ad disceptandum proposuit. Abrahamus de Komját, Hungarus. (Traiecti ad Rhenum: Ex Officina Abrahami Van Paddenburg, MDCCLXXXII).

alattvalóit visszatartsa (*jus detractus, jus Wildfangiatus*). A harmadik fejezetben azon jogtudósok álláspontját cáfolja, akik szerint az emberek szabadon költözhetnek. Itt elsősorban Bynkershoeck álláspontjával helyezkedik szembe saját tanárára, Meinard Tydemanra¹³⁹ hivatkozva. Végül az utolsó fejezetben a magyar jogszokásokban és törvényekben fellelhető vonatkozó szabályokat venné számba, de – alkalmas források hiányában – csak szegényes eredményre jut.

Komjáti 1785-ös hazatérte után Miskolcon volt fél évtizedig a református iskola rektora, majd lelkesként tevékenykedett Borsod megyében. Jelentős könyvtárat hozott haza magával.¹⁴⁰

Tudományos irányzatok, oktatási módszerek és egyéni sorsok. Ha a fentebb leírtakból nem is állhatott össze egy átfogó kép a holland jogtudomány kárpát-medencei recepciójáról, talán arra jók lehetnek, hogy további kutatásokra ösztönözzék a hatástörténeti vizsgálatok terén nagy adóssággal rendelkező jogtörténészeket is.

¹³⁹ Id. Meinard Tydeman (1741–1825) 1766-tól az utrechti egyetemen a természetjog és a német-római jog professzora. J. van KUYK, „Meinard Tydeman (I)”, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, vol. 2, coll. 1464.

¹⁴⁰ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 6. köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1899), coll. 832–833.